

„MINDIG EGY KICSIT KÍVÜLÁLLÓ VOLTAM”

BÖGRE ZSUZSANNA ÉS KOVÁCS TERÉZ ÉLETÚT-INTERJÚJA BELUSZKY PÁLLAL¹

*„Mindenhol és mindig egy kicsit kívülálló voltam
és ez adott nekem olyan szabadságot és lehetőséget,
hogy én a dolgokat jobban megítéljem...
mintha tartoztam volna valahová.”*

Budapest, 2012. szeptember 22.

K.: Arra kérem, hogy meséljen a gyerekkoráról, milyen volt az a világ, ahonnan indult?

V.: 1936-ban születtem. Egyedüli gyerek voltam. Az a környezet roppant változatos volt, ugyanis én gyermek- és ifjúkoromban az ország nagy részét végigjártam. Ez annak volt köszönhető, hogy édesapám a 20-as évek végén Csermajorban, Kapuvár egyik majorjában felsőfokú tejipari szakiskolába járt és – ha jól tudom – mind a mai napig fennáll ez az iskola, különböző névváltoztatások után; volt tejipari technikum, most pedig tejipari szakközépiskola. Tehát ezt az iskolát végezte el és utána egy OMTK nevű céghez került (Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ). Ez akkor egy prosperáló és terjeszkedő vállalat volt. Úgyhogy ők nagyon sok tejfeldolgozó üzemet létesítettek akkor, a két világháború között. És volt egy bizonyos szakmai hierarchia, apám is végigjárta ezt a számléltrát; tehát kezdődött valahol a tejkezelőnél, aztán a vajmester, üzemvezető, telepvezető és még nem tudom, hogy közte volt-e fokozat. Az történt, hogy ha valahol felépült egy új üzem, és épp úgy alakult, hogy ezen a számléltrán valaki léphetett előre, akkor léphetett, ha átköltözött ebbe az új üzembe, az üzemnek a székhelyére. Így aztán én Szolnokon születtem; Szolnokról semmiféle emlékem nincs még. A következő állomásunk Orosháza volt. (Előzetesen jegyzem meg, hogy néha ha a beszélgetés során ezt végigsorolom, akkor mindig mondják, nyilván azért lettem geográfus, mert hogy ismertem a fél országot és kíváncsi lettem a másik felére. Nem ezért lettem geográfus, de azt majd később mondom.) Orosháza, amikor én 1937 táján odakerültem, egy eléggé prosperáló mezőváros volt, községi rangban persze. Erről írta Darvas József „A legnagyobb magyar falu” című szociográfiáját. Az az igazság, hogy Orosházáról sincsenek emlékeim, legfeljebb a saját udvarunkról, ahol laktunk – nem a saját udvarunk volt, mert béreltünk a lakást. Persze ilyen vándorélelmód mellett saját lakásra nem törekedtünk. Tehát innen is továbbálltunk Szegedre. Szegedről már vannak bizonyos emlékképeim. Ugye Szeged akkor egy felkapott város volt, manapság a regionális központnak mondanánk, akkor is valami ilyesmi szerepet töltött be az épülő egyetemével. Akkor, amikor én ott kisgyerek voltam, akkor még ott volt professzor Szentgyörgyi Albert, aki aztán amikor megkapta a Nobel-díjat, ha végiment az utcán, a fél város mutogatott rá, hogy ez az az ember. Valami homályos emlékem van is róla. Nyitott sportkocsit vett a Nobel-díj egy részéből és

¹ Első rész. A második részt a következő számban közöljük.

Az interjút Beluszky Pál lakásán készítettük, egy teljes napon keresztül. Az élettörténeti részt inkább Bögre Zsuzsanna kérdezte, a szakmatörténeti fejezetet Kovács Teréz. A „munkamegosztást” előre megbeszéltük, amit az interjú során igyekeztünk betartani. A hangfelvétel anyagát szó szerint legépelgettük, amelyet némi szerkesztés, lábjegyzetelés után visszaadtunk áttekintésre. Az interjú „A magyar falvak erőforrásai a XX. század közepén, a vidéki Magyarország kutatóinak élettörténete alapján” című, és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat 2015-2/2012 számú szerződése által támogatott pályázat keretén belül készült.

azzal hajtott végig a városon pipázva. Szegeden anyám háztartásbeli volt, csak a háború után, rövid, átmeneti ideig, amikor a körülmények nagyon szorongattak, akkor ment el dolgozni. Úgyhogy még Szegedről sincsenek igazán benyomásaim. Mondhatom, olyan „igazi” otthon, meg családi környezet ezen életmód mellett nem alakult ki. Következő állomásunk Devecser volt. Ez akkoriban kisváros, járási székhely, ma én úgy emlegetném, ha írnék róla, hogy piacközpont, egy olyan 4-5 ezer lakosú kisvároska volt. Nagyon élénk város. Én emlékszem, hogy abban a mellékutcában ahol mi laktunk volt például 3 órás mester. Devecserből már sok emlékem van, részben azért, mert a háború és a front Devecserben ért, és ezek elég markáns benyomásokat szolgáltatnak már a kisgyerekeknek is. Én ott kezdtem iskolába járni; a Katolikus Elemi Népiskola első osztályait Devecserben jártam. Ha azt gondolnánk, hogy tényleg a vándorút miatt lettem én geográfus, akkor innen már vannak emlékeim és hozzáteszem, ezek az emlékek későbbi pályámon valóban hasznosultak. Nekem ezek a különféle településkategóriák, meg a különböző foglalkozási csoportok nem valami elvont statisztikai adatként jelennek meg, hanem Devecserben például, ahol az Esterházy családnak nagy birtoka volt, kastélya is, ott az egyik majorjuk vagy pusztájuk közvetlen a városka szélén volt. Nem valahol messze a határban, úgyhogy az osztálytársaim közül jó néhányan, 6-an, 8-an, 10-en innen kerültek ki, tehát cselédgyerekek voltak. És máig emlékszem például arra a permanens éhezésre, amit én az iskolában tapasztaltam. Nekem olyan alsó-középosztálybeli gyerekként a mamám reggelente csomagolt tízórait, és ha én azt elővettem, akkor 8-10 gyerek körülvett és epekedő szemmel nézett rám. Egyszer kettétörtem ezt a kenyeret és odaadtam az egyiknek, öltre mentek ezek a fiatal fiúk azért, hogy egy falatot kapjanak abból a zsíros vagy vajjas kenyérből, amit én vittem. Egy-kettőt meg is látogattam, akikkel többé-kevésbé baráti viszonyba kerültem, ezekben a tipikus, szokásos cselédházakban, 6-8 lakás, közös konyha ez az, amit irodalomból olvas az ember. Ha erről olvasok, nemcsak statisztikai adat számomra, hanem megélt valóság is.

K.: A háború mit jelentett Devecseren?

V.: A háború elég mély nyomokat hagyott, tudniillik Devecser a Bakony mögött fekszik, és ott a Bakonynál karácsony tájától március végéig állt a front. Devecser közvetlen háttországa volt a frontnak, mi például '44 karácsonya előtti időktől '45 májusáig vagy júniusáig nem jártunk iskolába egyrészt az állandó légitámadások miatt, másrészt az iskolánkba egy német katonai kórház, segélyhely települt. Eléggé nyomasztó emlékek maradtak ebből az időből. Mi gyerekek azért mászkáltunk a faluban, és láttuk például, hogy ebbe a kórházba közvetlenül a frontról hozták a katonákat teherautóval. Volt olyan, hogy mire a kórházhoz értek, meghalt valaki közülük. Úgyhogy végignézték, aki meghalt, kidobták, ott volt a templom az iskola mellett, a templom oldalába, akik még éltek, azokat vitték erre a kötözőhelyre. Vagy egyszer – ez már '45 tavaszán volt –, egy magyar katonai alakulat, amely éppen visszavonulóban volt, és egy repülőtéremmel érte őket, nagyon sokan meghaltak. Devecser mellett megy el most is a szombathelyi, grazi országút – ott támadták meg őket. Viszont, hogy a falu temetőjéhez eljussanak, a mi utcánkon kell átmenni, és hosszú ideig hordták szekereken a falu szekeres gazdái – kirendelve – a halottakat a temetőbe.

Apám a tejüzemben – nem gondolná az ember – hadiüzemben dolgozott. Teljesen komolyan mondom, hogy hadiüzem volt olyannyira, hogy amikor a német megszállás bekövetkezett, mellette volt egy olyan nagy malomépület, ott berendeztek a németek egy vágóhidat, húsfeldolgozó üzemet. Ez a két üzem, a tejüzem meg

a húsüzem közvetlenül a német katonaságnak szállított. Német őrök voltak éjjel-nappal a tejüzemben, meg a mellette lévő másik üzemben. '44 legvégén lehetett, karácsony előtt (ugye akkor már a Szálasi-féle hatalomátvétel után vagyunk) megjelent egy plakát, hogy mindenki, mindenre való tekintet nélkül 18 és 50 év között másnap jelenjen meg Ajkán felkoncoltatás terhe mellett. Anyám sírdogálva levágta a karácsonyra hizlalt kacsát vagy libát, megsütötte éjjel, mert hajnalban indult az apám, aki addig mentességet kapott a katonai behívás alól, és nagy szomorúan átadta, mert ugye 48 órára való hideg ételmezt is követelt a plakát. És elment az apám Ajkára, úgyhogy bizonytalan volt, hogy egyáltalán viszontlátjuk-e még. Én akkor már iskolába se jártam.

Ebédre készülödtünk, amikor egyszer csak – a konyhaablakon keresztül lehetett látni – az apám bejött az udvarba. Kiderült, hogy reggel elkezdődött a műszak és a németek keresték az apámat, aki a műszaki vezetője volt ennek a vajat meg sajtot gyártó üzemnek. Mondták nekik, hogy bizony el kellett neki mennie Ajkára, behívták őt is. Erre a német őrség autóba szállt, bement Ajkára, az összehajtott nép közül kiemelte apámat és visszahozta. Úgyhogy az apám végig megúszta a katonaságot.

K.: Zsidódeportálás volt Devecserben? Vagy tudtak erről valamit? Mit lehetett látni ebből?

V.: Volt. Hát én keveset észleltem ebből. Volt egy osztálytársam, aki közel is lakott hozzánk – második osztályba jártunk –, akivel jó barátságban voltam én. El is jártam hozzájuk. Arra emlékszem – talán már csak az anyám mesélte –, hogy átjöttek a szülei és nagyon köszönték, akkor már sárgacsillag-viselés volt, hogy én eljártam ehhez a fiúhoz. Nekem ez nem valami vállalás volt, ismerősöm, barátom, osztálytársam volt, úgyhogy amíg el nem vitték őket, és az ő hiánya volt az, ami megdöbbenett, rádöbbenett arra, hogy mi történik. Még arra emlékszem, hogy 1944-ben elég súlyos tüdőgyulladást kaptam, s már valahogy az orvosokat is elvitték a faluból, és volt egy zsidó orvosnő, helybéli volt, de akkor már nem gyógyíthattak. Miután rosszul lettem egy este, apám elindult orvoshoz, az orvost elvitték valahova a katonák és a végén ehhez az orvosnőhöz ment. Tudja Beluszky úr, hogy nem gyógyíthatok és mind a kettőnknek baja lesz. Apám azt mondta, hogy lehet hogy anélkül is meggyógyultam volna, de mindenesetre ő volt az, aki eljött hozzánk és akkor pár napig, amíg túl nem estem ezen a tüdőgyulladáson, ő kezelte. És hát őt is elvitték. Arra még emlékszem, hogy ott is egy bérlakásban laktunk, a tulajdonosa a helyi banknak vagy takarékszövetkezetnek a vezetője volt, aki szintén zsidó volt, őt is elvitték. De én akkor azt nem tudtam felmérni, hogy ez mit jelent, hogy hová vitték, eléggé próbálta mindenki, mármint a lakosság ezt nem emlegetni. Még arra emlékszem, akkor értesültem, mint gyerek, hogy mi történhetett (ez még '45-ben volt valamikor nyáron vagy ősszel), amikor visszajött két férfi a deportálásból. Nem is devecseriek voltak, de nem tudom, hogy miért nem mentek a lakóhelyükre, és mondom, ez egy nagyobb földszintes ház volt, ahol mi is béreltünk lakást, és volt ott még egy lakás, és oda költöztek be, és ők meséltek mindarról, ami – azt hiszem – Auschwitzban történhetett. De ezt nem tudom pontosan. Én inkább utólag döbbentem rá, hogy mi történt, mert borzasztó dolgokat meséltek. Mindkettőjüknek a teljes családja odaveszett, tehát egyedül jöttek valami távoli unokatestvérrel voltak, összetalálkoztak – már nem tudom. De ott laktak pár hónapig. Úgyhogy így értesültem én, inkább mozaikszerűen, az egészet nem átlátva és felmérve, hogy mi történt. Egyébként épp azért, mert Devecser viszonylag élénk forgalmú kisvároska volt, meglehetősen sok zsidó lakosa volt, a bankigazgatótól az óráskig. Ez a fiú is, akivel – mondhatnám, hogy nemes elhatározásból –, míg el nem hurcolták, barátkoztam, de hát nem így volt természetesen, az ő édesapja is órásmester volt.

K.: A felnőttek nem tárgyalták meg ezt a gyerekek előtt?

V.: A gyerekek előtt biztos nem.

K.: Senki nem jött vissza a zsidók közül Devecserbe?

V.: Hát erre nem emlékszem. Ez a banktulajdonos család, bankigazgató, nemcsak azért, mert ő volt a háziúr, hanem a szomszédban laktak, ők nem jöttek vissza, arra emlékszem. Meg a barátoméék sem jöttek vissza. Hát én nem emlékszem, de ez nem jelenti azt, hogy nem jött vissza senki. Egyszer, jóval később már, pár éve jártam Devecserben, bementem a könyvtárba is, ott mondtam, hogy valamikori devecseri vagyok. Ők mutattak egy könyvet, amit egy devecseri zsidó orvos (Devecserben kórház is volt) írt, akit szintén elhurcoltak, de visszajött, aztán Kanadába távozott, és ezt a könyvet is Kanadában írta a devecseri emlékeiről. Úgyhogy ő visszajött – ezek szerint, de ezt csak évtizedekkel később tudtam meg véletlenül.

K.: A háború után hogyan kezdődött az élete?

V.: A háború után apám továbbra is tejüzemben dolgozott, ahol – későbbi fogalommal élve – „meleg csákányváltás” történt, az orosz katonaság vagy a szovjet hadsereg vette birtokába átmenetileg, úgyhogy apám ott dolgozott. Hozzáteszem, több hónapig nem fizettek a sajtért, vajért az oroszok, aztán egyszer valahogy szóltak az apámnak, miután a tejüzemben az apám volt az üzemvezető, és felette volt a telepvezető. A telepvezető azonban távozott a front elől, tehát elmenekült és nem is jött vissza, úgyhogy az apám volt az „alkalmi főnöke” az egésznek, a pénzügyekért is ő felelt. Behívták a kommandóra, mert volt egy kis helyőrsége a városnak, és mondták, hogy fizetnek. Valamit kiszámítottak, akkor talán már kezdődött az infláció, de még nem szabadult el teljesen, de már így is egy elég nagy tömegű magyar pénzt adtak. Emlékszem, ez egy este történt, az oroszok általában szerették késő este intézni az ügyeiket. Apám megjelent nálunk, otthon a lakáson egy zsák pénzzel – tényleg egy nagy zsák pénz volt –, és ez valamikor úgy nyáron lehetett, mert akkor kezdtek Devecseren keresztül is, nem a helyőrség, amely egy konszolidált állapotot teremtett, hanem azok a frontról hazafelé tartó katonák, akik még ebben a harctéri stresszben voltak, és ott megállapodtak és éjszakáztak, egy-két napot Devecserben töltöttek, amikor újra természetesen ők fizetség nélkül próbáltak szert tenni, amire kedvük támadt. És ebben az üres házban mellettünk, ahol a banktulajdonos család élt korábban és nem jött vissza, oda is beszállásolták magukat, és roppant megijedtünk. Ha ezek átjönnek hozzánk és elviszik a pénzt, az apám soha életében nem mossa le magáról, hogy tőle a pénzt elrabolták. Úgyhogy szaladt el a kommandóra, azt mondta, ez van, mit csináljon. Adtak mellé a helyőrségből két katonát, két fiatal orosz katonát. És még arra is emlékszem, hogy ez volt az első alkalom, hogy a mamám valamilyen csere útján hozzájutott cukorhoz, az apám révén vajhoz, úgyhogy krémes lepényt sütött. Hosszú hónapok után. Éppen elkészült a krémes lepény, amikor megjött a két orosz katoná, leültek a konyhába, mondták, hogy akkor ők itt töltik az éjszakát és vigyáznak a pénzre. Anyám, hogy jobb hangulatba hozza őket, elővette a tepsiből a krémest és megkínálta őket. Ők ezt maguk elé vették, és megették. Mi meg szótlánul, vágyakozva néztük, ahogy egy év utáni első krémest megették. Nagyon barátságosak voltak. A konyhaablakunk nézett a szomszéd házra, ahol folyt az italozás, ordítózás, az egy másik orosz katonai társaság volt. Az egyik hozott egy golyószórót, az ablak előtt volt az asztal, arra fölállította, mi csak nyugodtan aludjunk, ha ezek átjönnek, lelövik őket. De nem jöttek. Még ezt elmondom, aminek semmi köze a tudományhoz, hogy

én Devecserben szereztem az első benyomást a szocialista tervgazdálkodásról. Ez az ottani orosz társaság úgy berendezkedett, hogy egy üzletet is működtetni kezdtek saját maguknak, de bemehetett bárki. Volt mindenféle cserekereskedelem, meg pálinkát lehetett adni nekik. Apám szert tett valamennyi orosz pénzre, rubelre. Ugye akkor áru nem volt, magyar boltok még nem nyitottak, nagyon boldogok voltunk, mind a hárman elindultunk és elmentünk az orosz boltba. Elővette apám a 10 rubelesét vagy 20 rubelesét, mutatta, hogy neki van pénze. Orosz katona volt az eladó is, odanyúlt egy dobozhoz, ezek feltehetően olyan rekvirált, unortodox módon jutottak hozzá ezekhez az árukhoz, amiket árultak, benyúlt egy dobozba, kivett olyan hosszú szipkákat, amiket akkori filmekben lehetett látni. Valamilyen fából készült szipka volt, faragással, nagyon előkelő szipka volt. És elkezdte számolni, és leszámolt 20 darabot a 20 rubelért. Mondta apám, hogy nem kell. Tiltakoztunk, ő meg magyarázta, hogy 1 db 1 rubel, nekünk 20 rubelünk van 20 darab. Hozzá voltak szokva, később mi is megtapasztaltuk ezt a szovjet „kereskedelmi formát”. Egy alkalommal a GUM² áruházban tartózkodtam épp, amikor jött például magyar cipő, akkor az eladók anélkül, hogy érdeklődtek volna, hogy hányas lábuk van a vevőknek, osztották a cipőket. Az eladók kiosztották, a vevők kifizették, és akkor ott az áruház folyosóján az emberek elkezdtek cserélni. Van nekem 42-esem, de 44-es kéne. Úgyhogy, visszatérve a szipkákhoz, karácsonykor hosszú évekig apám mindig ajándékozott szipkát, de évekig, amit ő nem is használt, mert ez olyan filmsztáros volt.

Ez volt Devecserben. Ez az állandó vándorlás azt okozta, hogy mi igazán nem épültünk bele sehol egy társadalom szövetébe, tehát én egy kicsit mindenhol olyan idegen voltam. Ezt a szót említettem, hogy idegen. Nem hiszem, hogy csak emiatt alakult ki bennem, hanem nyilván valami alkati adottság is közrejátszott abban, hogy én meglehetősen zárkózott voltam, és távolságtartó. Később sem igyekeztem valahová tartozni, úgy éreztem (kezdetben, fiatal koromban teljesen tudatlanul vagy ösztönösen), hogy ez a bizonyos kívülállás nekem valami olyan szabadságot ad, valami lehetőséget, hogy én a dolgokat jobban megítéljem, mintha belekeverednék, és ez még a tudományos pályámon is részben tapasztalható volt. Lehet, hogy ennek egyik összetevője ez volt, hogy én mindig a vándor, a kívülálló, a jött-ment voltam, merthogy Devecserben is alig jártam ki az elemi iskola alsó tagozatát, továbbmentünk Nagykanizsára.

Nagykanizsa egy nagyon érdekes város volt, egy polgári város, tehát míg egy Kaposvárt, egy Zalaegerszeget a megye, a vármegye, a vármegyei tisztviselők, az adminisztráció köré szerveződött középosztály alkotta a vezető réteget, Nagykanizsán ott volt a MAORT³-telep, amit az amerikaiak építettek és a nagykanizsai lakosság a csodájára járt, hogy milyen szolgálati lakásaik vannak az amerikaiaknak. Tehát átkerültünk ebbe a polgári városba, ez ugye még a koalíciós években volt, még pislákolta a lehetősége a polgári életvitelnek. A zsidók elhurcolását Nagykanizsa rendkívüli mértékben megszenvedte; háromezer-valahány zsidót hurcoltak el a talán 25-30 ezer lakosú városból. Fejtő Ferenc, a Párizsban élő magyar író is nagykanizsai születésű volt, a szülei papír- és könyvkereskedők voltak a városban. A holokausztot tehát nagyon megsínylette a város, pont a polgári rétegét veszítette el, de még valahogy élt a régi városi életforma is, jellegzetes figurái voltak a városnak, akik ezt a valamikori polgári attitűdöket mutatták. Én egyébként a piarista gimnáziumba jártam – akkor még volt –, később, még az én ott tartózkodásom alatt, következett be az államosítás. És ehhez a kívülálláshoz hadd mondjak el még

2 A Glavnij Univerzalnij Magazin (Központi Nagyáruház) Moszkva hatalmas (ám majdhogynem egyetlen), legendáshírű áruháza volt a „szovjet időkben”, a Vörös Tér Kremellel átellenes frontján.

3 Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság.

egy dolgot: ez egy színvonalas, jó gimnázium volt. Én utólag úgy érzem, hogy nagyon erős versenyszellemet tudtak kialakítani az iskolában, az osztályokban, tehát nagyon igyekezett mindenki. Én ezt részben teljesítettem, miután jó tanuló voltam. Tüskés Tibor⁴ Pécsről ugyanakkor volt ott, csak ő idősebb nálam, felettem járt. Ezt utólag fedeztem fel, mert vannak valahol évkönyveim, mert a polgári időkben minden iskola kiadott legalábbis egy évkönyvet. No tehát a kívülálláshoz visszatérve, az egyik lehetőség az volt, hogy az ember az iskola krémjéhez tartozzon, hogy jól tanul, ezt teljesítettem. Voltak különböző kerülők meg mellékutak. Ilyen volt például, ha valakit a paptanárai kiválasztottak ministrálni. Ez megtiszteltetés volt, közelebb került a tanári karhoz, mondjuk az iskolai elitbe való tartozáshoz és az osztálytársaim azért törekedtek a lehetőségért egyrészt, hogy elsajátítsák a ministráláshoz szükséges tudnivalókat, másrészt, hogy őket válasszák. Tényleg nem dicsekvésként, tényként mondom csak, hogy két év alatt egyetlen egyszer sem voltam ministráns. Ezt nem valami antiklerikális beállítottság mondatja velem, de valahogy nem törekedtem rá, teljesen ösztönösen – feltehetően. És valahogy ez úgy alakult, hogy nemcsak én nem törekedtem, de nem is éreztem, hogy engem ebbe be akarnának vonni. Ezt később is tapasztaltam sokszor. Tehát én nem emlékszem arra, hogy engem – noha mondom, hogy jó tanuló voltam –győzködtek volna, hogy menjek ministrálni. Egyébként jó szívvel emlékszem vissza erre az iskolára. A piaristák – csak zárójelben jegyzem meg – nem volt az a magába forduló szerzetesrend, úgyhogy a tanárim nagyon élénk társadalmi életet éltek a városban: eljártak hangversenyre, színházba, családokhoz, részt vettek a város életében az iskola falain kívül is.

K.: A vallásossághoz milyen viszonya volt egyébként?

V.: Azt mondtam az előbb, hogy én olyan kívülálló voltam, másrészt soha sem voltam, nemcsak vallásos értelemben, egyébként sem hívő alkat. Ez sok kellemetlenségtől is megkímélt. Hogy egész konkrét választ adjak, én nem hiszem, hogy vállaltan ateista lennék, azzal kapcsolatban is vannak fenntartásaim. De a tételes vallásokkal szemben is, most nem érdemes arra kitérni, hogy miért, pl. sohasem tudtam elfogadni azt a teológiai tételt, amit a kereszténység vall, hogy csak a megkeresztelt ember üdvözülhet, ugye az juthat a mennyországba. Miért – mondom én? Ha egy nagyon becsületes buddhista él valahol a földön, akinek soha nem volt alkalma arra, hogy megkereszteljék, mert nem került kapcsolatba ezzel, akkor miért van őelőtte elzárva az üdvözülés útja?

Tehát a piarista gimnazistaként eleget tettem annak, hogy vasárnap mentünk közösen, osztálykeretekbe szervezve templomba, előáldoztam is, de valahogy ez a kétség meg ez a fenntartás motoszkált bennem. Előreugorva az időben, egész hasonló szituációba kerültem Tiszafüreden a négyosztályos gimnázium felső tagozatában – majd visszatérek Nagykanizsára –, ahol szintén a jó tanulók közé tartoztam, de a négy év alatt semmilyen tisztséget nem töltöttem be az akkori DISZ-ben – ezt nem azért mondom, hogy én ezzel jó pontot szerezzek, – egyedül talán még úttörőkoromban az úttörőcsapat-napló vezetését, az írással nem rossz kapcsolatban lévén, azt rám bízta nyolcadikban.

A tiszafüredi gimnázium akkor szerveződött, amikor én első osztályos lettem. Tehát ilyen felmenő rendszerben futott aztán ki, én mindig a legidősebb évfolyamnak a hallgatója voltam. Tehát jó eséllyel indulhattam volna például azért, hogy az egész iskola DISZ-szervezetében valami funkciót elnyerjek. De ami érdekes és az

⁴ Tüskés Tibor (Szántód, 1930 – Pécs, 2009) író, szerkesztő, irodalomtörténész.

előbb már említettem, hogy nem is emlékszem – lehet, hogy volt ilyesmi –, hogy engem olyan nagyon rá akartak beszélni, hogy én legyek az osztály DISZ-titkára. Nem tudom, miért, mert egy-két esettől eltekintve az én kívülállásomnak meg ellenérzéseimnek hangosan nem, vagy tevőlegesen nem adtam hangot. Egy afférom volt, ha érdekel, később elmesélem.

Visszatérve Kanizsára, ott is ugyanez volt a helyzet, bérelt lakásban laktunk, szert tettem ugyan egy-két jobb ismerősre, barátira, osztálytársra, de mielőtt igazán gyökeret eresztettünk volna, továbbköltöztünk Budapestre.

K.: Nagykanizsán az iskola államosítását még ott megélte? Van valamilyen emléke?

V.: Az utolsó év piarista gimnazistaként már zűrzavaros állapotban telt.

K.: Második osztály ugye?

V.: Igen. Például ott minket átkereszteltek 6. osztályos tanulónak papíron. Aztán mi diákok elkezdtünk latint tanulni és az utolsó néhány hónapban eltörölték a latint, még megmaradt piarista kézen a gimnázium, de már nem tanultunk latint. És egyre több ilyen jel mutatott arra, hogy hát ezt nem is prognosztizáltuk mi 5-6.-os diákok, de egyértelműen látni lehetett. Én cserkész lettem, no talán ez ellentmond a mindenből kimaradásnak és kívülállásnak. Cserkész lettem, és amikor pár hónap után elkezdtünk érdeklődni, hogy akkor a szükséges felszerelés, egyenruha, cserkészöv, stb. hol szerezhetnénk be, akkor azt mondták, hogy erre már ne is költsenek a szüleim. A cserkészek – ezt is a paptanárok vezették –, akkor már tudták, hogy nincs nagy jövője sem a cserkésznek, sem az iskolának. A tanáraim közül néhányan disszidáltak, nyilván ők nem disszidálásnak tartották, de külföldre távoztak, amit hosszan tárgyalt az akkori Nagykanizsa közössége. Akkor már kezdődött a határzár kiépítése, pedig a fordulat még meg sem történt ugye Titóval kapcsolatban. A jugoszláv-magyar határ – minden bizonnyal még a mai napig is – egy rövid szakaszon a Nagykanizsa–pécsi vasútvonalon futott úgy, hogy a vasút egyik oldala magyar, a másik oldala jugoszláv terület volt. Akik tudták, megvesztegették a mozdonyvezetőt, lelassított a vonat és a jugoszláv oldalon ugrottak ki és tűntek el. Egyik paptanárunk is ezt az utat választotta, úgyhogy érzékelhető volt a változás, ebből az épületből egy állami általános iskola lett. Azon a nyáron, vagy amikor elkezdődött a következő év, bementem valamiért az iskolába, akkor meszelték át a folyosókon lévő szentképeket. Ez az emlék olyan erős volt bennem, hogy amikor én négy évig, 90 és 94 között arra a tévútra kerültem, hogy fővárosi képviselő voltam, s szóba került a közgyűlésen az elmúlt rendszer jelképeinek az eltávolítása, szobrok, egyebek. Én emlékszem, noha szabaddemokrata képviselő voltam, tehát tulajdonképpen akkor még élesen szocialista-ellenes, felszóltam, hogy azért gondoljuk meg, hogy kiknek a szobrát távolítjuk el, így például a Margit híd pesti hídfőjénél állt a Marx és Engels szobra, ami szobornak egy jó szobor volt, s mondtam, hogy gondoljuk meg, hogy végül is Marx Nyugat-Európában sem olyan üldözött személy, tanítják a tanait, és akkor elmeséltem nekik, nehogy úgy járjunk, mint piarista diák koromban amikor láttam azt, hogy a következő rendszer leszedte a keresztet. Volt a rendháznak egy kertje kőkeresztel, mindent eltakarítottak és meszelték le a képeket, ez olyan élenken megmaradt bennem, hogy ezzel érveltem, sikertelenül. A Marx–Engels szobrát is lebontották.

Így éltem én. Akkor következett Budapest. Az egy nagyon rövid epizód volt, talán másfél év, továbbra is a tejipari vonalon működő apámat követve jutottunk Pestre. Én akkor Pestet nagyon nem szerettem. A fordulat évében vagyunk, 1948–49. Budán laktunk, természetesen bérházban, akkor még átmenetileg Szent Imre herceg út, aztán Villányi útnak keresztelt út és a Fadrusz utca sarkán, ahol a tenispálya van most. Nem szerettem Budán lakni, mert egyrészt egy roppant zaklatott időszak volt. Ott jártam egy évet általános iskolába. Akkor volt a tanárok B-listázása, év közben küldtek el tanárokat, jöttek új tanárok, volt akik – idősebb tanár nénijeink természetesen olykor még titokban, – a régi elvek és ideák szerint tanítottak minket, voltak, akik az új szerint, tehát egy zűrzavaros időszak volt. Másrészt az emberek bezárkóztak, például ez volt a kitelepítések kezdete. Nekem is volt olyan osztálytársam, aki eltűnt. Egyébként is zaklatott időszak volt, családon belül is. Emlékszem egy veszekedésre családon belül, ami a békekölcsön jegyzésével kapcsolatos. Jön haza apám, kiderült, hogy egyhónapi fizetését fel kellett ajánlania a békekölcsönre. A mamám, aki háztartásbeli volt, tehát kevésbé érzékelte azt a légkört, ami volt: hogy tehettél ilyet, amikor úgyis elég nehezen élünk? Egy havi fizetésedet felajánlottad? Tehát mindenképpen egy nehéz időszak volt. Még nem annyira, de azért éreztem valahogy az iskolában is, a családi környezetben is ezt a feszültséget. Egyébként – mondtam talán – itt, a pesti tartózkodásunk alatt szembesültem azzal, hogy megtörtént a fordulat. Ez egy kocsmában történt, a körtéren volt egy kocsmá. Még a polgári szokások közül megtartottuk azt, hogy vasárnap valami ünnepi ebédet próbált a mamám teremteni, és ennek a része volt, hogy engem egy vizes kanccsával elküldtek ebbe a kocsmába, hogy vegyek sört, ez 48 nyarán volt és a kocsmá falán egy nagy új felirat jelent meg, ez volt rajta: Ne lopd el a poharat, mert magadat károsítod meg! És valahogy ez nem értettem meg teljesen, hát poharat lopni nem szép dolog, de hogy magát károsítaná meg az ember? Mentem haza, itt a sör mondtam, de magyarázzátok már meg nekem, hogy ez mit jelent? Nem igazán kaptam megnyugtató választ, úgyhogy lehet, hogy ez is hozzájárult a különállásomhoz.

K.: A szülei hogy viszonyultak a fordulathoz?

V.: Apám átmenetileg párttag lett.

K.: Volt korábban valamelyik pártnak a tagja?

V.: Nem.

K.: Meggyőződésből lett párttag, vagy...?

V.: Most azon gondolkodom, hogy lehet, hogy nem mondtam pontosat, mert lehet, hogy előtte szociáldemokrata volt, de ez is már csak a háború után, tehát a két világháború között – nem emlékszem, hogy bármilyen pártnak a tagja lett volna. A 45 előtti rendszerben némi ellenzékiességgel rendelkező újságokat olvastunk, meg hát hallgattuk az angol rádiót a háború alatt. Ez volt a politikai szerepvállalása apámnak. Sajnos nem is tudom pontosan, lehet, hogy a háború után a szociáldemokrata pártba lépett és így lett akkor a dolgozók pártjának tagja igen, párttag volt. Nem tartozott azok közé, a visszaemlékezésekben gyakran hallani, amin én elcsodálkozom, hogy meggyőződésből, lelkesen lett valaki párttag. Ő kényszerből vagy érdekből, lehet, hogy nem kényszerítették.

K.: Hogy megmaradjon az állása?

V.: Telepvezető volt, a Rottenbiller utcában volt egy tejüzem, annak a vezetője volt, tehát érdekből, biztonságérzetből.

K.: Ekkor már állami vállalat volt?

V.: Ekkor már állami. Az OMTK-t azt hiszem, már a nagykanizsai tartózkodásunk alatt államosították. És ennek a pesti tejipari vállalatnak volt a vezetője. Volt aztán egy Budapesti Tejipari Vállalat, tehát ő ennek a telephelynek volt a vezetője, nem a legfelsőbb vezetésnek. Párttag volt, de otthon nem igazán kaptam buzdítást arra, hogy az újrászerveződő rendszernek a részese legyek. Azt hiszem, hogy az apám ennek az ideológiai alapjait sem ismerte. Lehet, hogy beiratkozott, persze hogy beiratkozott vagy beíratkottak különféle tanfolyamokra, de erről én otthon nem nagyon hallottam.

K.: Nem beszéltek erről?

V.: Nem emlékszem rá, hogy erről beszéltek volna, de mondom az apám életében ez a munkájának egy olyan kényszerű része volt. Ez a budapesti tartózkodás nem tartott sokáig. Akkor jöttek a tiszafüredi éveim.

K.: Mielőtt rátérünk a tiszafüredi évekre kérem mondja el történt-e még valami fontos dolog azokban az ifjúkori éveiben, amit eddig bemutatott?

V. Az ifjúkori állomásaim legfontosabbjáról még nem beszéltem. Ez egy Piszke nevű község volt, ami ma már nem létezik, mert Lábatlanhoz csatolták, Komárom megye, a Duna mellett lévő ipari város – miután már városi rangot kapott –, cementgyár is volt ott. Azért mondom, hogy talán a legfontosabb, mert ott laktak az anyai nagyszüleim. Míg a többi helyről mindig azt mondtam, hogy két-három év, az ember nem igazán szerveült az ottani világgal, ide én nagyon hosszú ideig, még egyetemi éveimben is visszajártam. A nyár nagy részét ott töltöttem. Egy falusinak nevezhető házban, mindenesetre hatalmas kerttel, amin a nagyapám építkezett, pontosabban nem építkezett, hanem úgy örökölte meg azt a házat, az 1600 négyszögöl volt, egy hold szőlője is volt ott, akkora szőlője volt, hogy olyan 500–700 liter bora termett évenként. Tehát én, aki Nagykanizsán, Budapesten mindig csak városi környezetben éltem, de a Piszke az az állandóság volt. Ugyanaz a vödör volt a következő évben is, ugyanott volt mindennek a helye, mint régen. Bementem a kamrába, tudtam, hogy a nagyamám melyik polcra rejtette el a manduláját, a lekvárt. Ez egyrészt ezt az állandóságot jelentette. Egy nagyon érdekes község volt ez a Piszke, iparosok faluja volt, nem munkások, iparosok. Én kíváncsiságból néztem a népszámlálást 1910-ben, olyan 24-25% volt az agrárkereső, már akkor. Főleg kőművesek, de nem is ők, hanem a kőfaragók voltak a legnagyobb számban. Hatalmas kőfaragó dinasztiák éltek a faluban.

K.: A kőfaragók mit is takar az?

V.: Az elsősorban temetőekben síremlékeket faragtak, de ilyeneket is, hogy például nagyobb épületekhez lépcsősorokat, kőkorlátokat a lépcsőfeljáróknál. A nagyapámmal szemben lévő kőfaragó mindig arra volt büszke, hogy a Szegedi Fogadalmi Templom kőből lévő oltárait ő faragta. Tehát egész dinasztiák voltak. Volt egy család, Vénusz kőfaragó, és látom még egyes temetőkben, például az óbudai temetőben ott van, hogy Vénusz kőfaragó, Gerendaiak, Starkok, volt egy olasz család is, akiket a helyiek – nyilván nem helyes olasz kiejtéssel – Giacintaéknak neveztek.

K.: Az, hogy ez iparos falu volt, más légkört jelentett?

V.: Teljesen más légkört, ez egy polgári falu volt. A nagyapám kőművesmester volt, ma inkább azt mondanák, vállalkozó, de olyan vállalkozó, aki maga is felment az állásra és rakta a falat, mégpedig terméskőből.

K.: Voltak emberei is?

V.: Voltak. Ez persze a pillanatnyi konjunktúrától, dekonjunktúrától függött. Most nem akarom mondani, hogy szegény nagyapám nagyon rosszkor élt, mert az első világháborúban lehúzott négy évet, lovas tüzér volt a Komáromi Fogatolt Lovaszrednél – ahogy hivatalosan nevezték. Aztán jött a világválság, amikor senki nem építkezett, a második világháború, és a végén, miután az 50-es évek elején elvették az iparendélyét, papírgyári munkásként fejezte be, s ez nagy visszaesés volt.

K.: Említette, hogy más légkör. Mi az a más? Hogyan tudnánk ezt ma elképzelni, összehasonlítva egy tipikus mezőgazdász faluval?

V.: A környezet nyilván más volt. Már csak azért is, mert a Gerecse hegység a falut rászorította a Dunára, tehát egy nagyon szűk terület volt. Ezért meglehetősen sűrűn, és mondjuk, mint a kisvárosoknak a földszintes negyedei, az utcával párhuzamos tengelyű házakat építettek. Kő volt bőven. Van most is. Tehát kőből épült kapubálványok, kapufélfák, kerítések, tehát a megjelenése is más és az ellátottsága is. 1200 lakosú volt akkor Piszke, volt benzinkút – jó akkor az volt a bécsi út –, volt vaskereskedés, volt ilyen, hogy trafik, és hát ezek az iparosok vállalkozók voltak. Tehát a kőfaragók nem éltek volna meg egy temetőből, nagyon messzi területekre jártak, vitték az elkészült sírköveket. A nagyapámnak volt egy igen közeli barátja, ő is kőfaragó volt, Stark bácsi. Ő például – tudom – Kisbér környékére rendszeresen járt ki – fel volt osztva a piac közöttük – és szállította az elkészült sírköveket.

K.: Mivel szállították? Autóval?

V.: Autóval szerintem nem, vonattal.

K.: A beszélgetéseiből is látszott az, hogy ez egy nyitottabb világ volt...

V.: Igen. Ugye nagyapám, mint kőműves-inas meg segéd Pesten tanulta a szakmát, de a nagyapám bejárt kerékpáron munka után Esztergomba, ott volt valami iparos körben dalárdája. Tehát vette a fáradságot, akkor még busz nem járt, vonatok jártak ugyan, de ő biciklin járt olyan 20-25 km-re volt Esztergom. Megvette a Tolnai Világlexikont, járt a Tolnai Világ Lapja, ami egy olyan populáris lap volt. A nagyapám egy csomó tisztséget is viselt, ő volt az önkéntes tűzoltóság parancsnoka, nem is lehetett más, mert ő volt a lovas tüzér. Vett egy versenykerékpárt – még én is kerékpároztam rajta –, és bejárt vele Esztergomba a dalárda kedvéért. Volt mozi a faluban. És nem valahonnan távolról jött egy vállalkozó, hanem a faluban élő egyik hentesmester alapította a mozit. Volt egy kis megtakarított pénze, megvett egy parasztházat, kivette a válaszfalakat, és ott volt a mozi.

K.: De hányban?

V.: A harmincas években.

K.: A háború alatt is működött?

V.: Működött – gondolom én, arra már nem emlékszem. Még annyit teszek hozzá, hogy a falunak tulajdonképpen sváb eredetű lakossága volt. A mozitulajdonos Hoffmann volt, a nagyapám barátja volt a Stark; aki Vénusz meg ilyen neveket viselt, az már javított név volt.

K.: De már ekkor magyarul beszéltek?

V.: Magyarul beszéltek. Nagyon érdekes volt, de ezt máshonnan is lehet tudni, hogy maradt a faluban 10-12 sváb parasztagda. Ők svábul beszéltek. A nagyapámék otthon is magyarul beszéltek, a gyerekekkel is magyarul beszéltek. Velem is, az iparos társaival is. Ha az utcán összetalálkozott egy sváb gazdával, ő is németre váltott vagy svábra váltott. Ez annyira élesen elkülönült, tudom, mikor nagyapámmal szemben lakott egy sváb gazda, ő volt a Hánzi, nagyapám volt a Jani bácsi, de aki megmaradt parasztnak, az volt a Hánzi bácsi. A Havasi⁵ elvtárs is pizskei kőművesből lett nagy pártember Pesten.

K.: Kitelepítés volt?

V.: Kitelepítés nagyon kevés volt. Érdekes módon az én dédnagyapámat akarták kitelepíteni, de ő lábatlani volt. Kádármester volt. Furcsa volt, mert ő 40-ben, 41-ben meg is halt, nem tudták kitelepíteni. Csak jöttek a nagyapámékhoz a határozattal, hogy hol van a Marhold bácsi (anyai ágon) – már évek óta a temetőben, mondtuk. Lábatlan, ahol a cementgyár működött, is egy sváb eredetű falu volt, csak ott megmaradt a lakosság vagy parasztnak, vagy elment a cementgyárba dolgozni, munkásnak. Tehát sokkal kisebb volt ez az iparos vállalkozói réteg, mint Pizskén.

K.: A nagy kertnél tartottunk

V.: Meg a nagyapámnál, akire én felnéztem, olyan példakép volt. Ugye megedzette az első világháború is, és mindenféle tisztséget töltött be a falu életében. Mondom, ő volt a tűzoltóparancsnok. Amikor szegény meghalt és temettük, az egyik legemlékezetesebb mozzanata a temetésnek az volt, amikor eljött az akkor már megszüntetett, mert ugye a gyári tűzoltóság vette át az önkéntes tűzoltók szerepét, és akkor eljöttek olyan 75-80-90 éves bácsik, előkaparták valahonnan az egyenruhájukat (nekem is van még egy kitüntetésem a nagyapámtól – megőriztem) és hozták az önkéntes tűzoltóság zászlaját, kopott, rojtos, minden, sorban álltak a sír mellett.

K.: Hányban halt meg?

V.: A 60-as évek második felében. Egy temetés ugye szomorú dolog, de ebben én ott ennek az életformának a végnapjait láttam, ahogy ezek az öreg, kiérdemesült tűzoltók ott sorba álltak. Ezen kívül a nagyapám volt az iparos kör elnöke is, amíg meg nem szüntették természetesen. Még a 30-as években adtak ki egy vármegyei kötet sorozatot, abba be is került, fényképpel együtt, úgyhogy meg tudom nézni a könyvtárban, mint az iparos kör elnöke. Ott, abból a kötetből tudtam meg például, pedig sokat mesélt nagyon, de erre valahogy nem emlékeztem, tényleg, amikor jobban ment neki, akkor komoly vállalkozó volt, mert a kötetben említették,

⁵ Havasi Ferenc (Pizske, 1929 – Tata, 1993) 1956 után az MSZMP Komárom megyei pártbizottságon dolgozott, ahol 1966-tól első titkár lett. 1966–1988 az MSZMP Központi Bizottságának a tagja (1975-től a gazdaságpolitikáért felelős titkár), 1980–1988 között az MSZMP Politikai Bizottságának is tagja lett.

hogy ő építette a Dorogi Szénbányák nem tudom milyen irodaházát és raktárait. Tehát Dorogon is dolgozott a szénbányáknál. Ez volt nekem az állandóságnak a letéteményese.

K.: És ő hogy viszonyult a rendszerhez? A nagypapa?

V.: Úgy viszonyult, hogy nemcsak ő volt a tűzoltóparancsnok, meg az iparos kör elnöke, hanem a helybéli piszkei szociáldemokrata pártnak is valamilyen vezetője, egyszer még képviselőjelöltnek is indult a Horthy-korszakban a szociáldemokrata párt jelöltjeként, de nem nyerte meg természetesen, hanem a gyárigazgató nyerte meg a választást. És még a szociáldemokrata pártnak alapszervi elnöke vagy titkára is volt, tehát vezetője volt Piszkén. Még a háború után is ezt a tisztséget töltötte be, amikor egyszer megkapták az értesítést, hogy össze fog olvadni a két párt és ez alkalomból lesz a kommunista párt székházában az egyesülési ceremónia. Nagypám tudomásul vette, kihirdette, hogy ekkor és ekkor a szociáldemokrata párt helyiségében gyülekeznek a párttagok, viszik a „levéltárat” (nem tudom, mennyi volt a levéltár, talán egy dosszié), a pecsétet meg a zászlót, és úgy fognak átvonulni a kommunista párt helyiségébe. Így is történt, csak amikor összegyűltek, a tagságnak a fele nem ment el. Nagypám ezért kicsit megorrolt rájuk, átvonultak a tervek szerint, és akkor látta, hogy ezek már ott ülnek. Tehát előzőleg egyénileg átjelentkeztek a kommunista pártba. Nagypám, aki meglehetősen kemény ember volt, erre elővette a szociáldemokrata pártnak a tagkönyvét, odavágta az asztalra, mondta, hogy csináljatok, amit akartok, elvonult, azóta sem lépett be. Persze el is vették az iparendélyét ezután, úgyhogy így viszonyult a rendszerhez.

K.: Különben is elvették volna.

V.: Persze, a többiekét is elvették. Érdekes módon a kőfaragókat nem. Emlékszem, hogy az a pár ismerős kőfaragó, a Stark bácsi is például élete végéig dolgozott, sőt például az a Stark-féle kőfaragóüzem egy elég komoly manufaktúra volt. Két felnőtt fia volt, azok is ott dolgoztak, a Stark bácsi volt az, aki az üzletet szervezte. Tehát utazott Kisbérre stb. És élt még az apja, aki a finom munkát végezte, ő véste a betűket. És még volt egy-két segédmunkása, akik a nehéz köveket emelgették, szállították.

K.: Erről még egy kérdés jut eszembe, hogy a nagypapa miért nem állt be a barátja mellé, ha tőle elvették az iparendélyt?

V.: Hát mert nem volt kőfaragó. A kőfaragó munkához nem értett.

K.: Idős volt már, nem? És akkor elkezdte a kertet művelni?

V.: A szőlőt. A többi nem érdekelt. És nem ismerték el akkor, az 50-es évek végén kisiparosként töltött időt munkaviszonynak. Úgyhogy őneki a papírgyárban le kellett húznia néhány évet, akkor amikor már jóval túl volt a nyugdíjkorhatáron. Ez volt az élete egyik tragédiája. A másik az, hogy a fia az orosz fronton meghalt, a sírját természetesen nem találták meg, de belevésték a nevét a piszkei temetőben, ott van az ifj. Multner Jánosnak neve is. Ő is kőművesmesternek tanult, igaz, hogy aztán valamilyen felsőbb iskolába kezdett járni, de behívták katonának. Ő volt az, aki az akkor még remélt családi vállalkozást továbbvitte volna. Én Piszkét nagyon szerettem az állandóság miatt, a környezet miatt és a nagypám miatt. Tulajdonképpen ő bennem látta a fiát.

K.: A nagyapjának két lánya volt és egy fia?

V.: Igen. És a fia 43-ban a Don-kanyarnak nevezett helyen halt meg. A fiára azért is büszke volt ő, a lovas tüzér, mert a fia légvédelmi tüzér lett. Úgy gondolta, hogy folytatja katonai pályafutását, amiben nem vitte sokra a nagyapám, Zugsführerként szerelt le a háború után. Körülbelül Pizskéről ennyit. – A falu polgári vonatkozásairól sokat mesélt a mamám is, szegény. Mindig a tűzoltóbálokra emlékezett. A Nagykocsmának nevezett kocsmát, éttermet kibérelte ekkor az önkéntes tűzoltó-parancsnokság, ott volt a nagy tűzoltóbál, és ő, mint a tűzoltóparancsnok lánya, a falu ifjúságával állandóan végigtáncolta a bált. A mamám mindig, később is, mikor az Alföldre került (nem szerette az Alföldet), mindig a Dunántúlra emlékezett, és mindig büszkén mondta, hogy ő sváb konyhát visz. Például hurkát is „svábosat” csinált – ebből következően.

K.: Azt nem említette, hogy az édesanyja hogyan viszonyult ehhez a vándorláshoz?

V.: Érdekes módon ez sohase okozott konfliktust számára. Az az érdekes, hogy annyira beleélték magukat ebbe, hogy voltak nagy faládáik pánntal, és azokat be lehetett lakatolni. Úgyhogy megvolt mindennek a helye. Jött a parancsolat, hogy holnapután nem Devecserben, hanem Nagykanizsán lakunk, felhozták a pincéből vagy a kamrából a ládákat, és tudták, hogy ebbe a ládába szoktuk az ágyneműt rakni, abba meg a tányérokat...

K.: Az édesapja hova valósi?

V.: Ő rákospalotai. A Bocskai utcában laktak a nagyszüleim, csak szétbombázták a házat, úgyhogy elköltöztek onnan. Az apai ágról sokkal kevesebbet tudok, mert meg is halt a nagyapám 44-ben. És ugye 43–44-ben Pestre nem látogattunk már, mert háborús állapotok voltak. Csak nagyon homályos emlékeim vannak róla. Apámék hatan voltak testvérek. Apai nagyapám a fővárosi bíróságon volt tisztviselő, úgyhogy mindennap járt be oda a Nyugatiig villamossal, és onnan a Markó utcában lévő bíróságon dolgozott.

K.: Akkor térjünk vissza Tiszafüredre...

Ott jártam négy gimnáziumot egy akkor alakuló gimnáziumban, tehát mi voltunk mindig a legfelső évfolyam. A tiszafüredi éveimre esnek ennek a korszaknak a legsötétebb évei. Hozzáteszem rögtön, hogy ennek ellenére én Tiszafüredre és az iskolára is igen jó szívvel emlékezem vissza. Bármilyen történet akkor, de 14–16–18 évesen az életnek más oldalai is feltárultak az ember előtt, és valahogy ez nem nyomasztott engem túlságosan. Habár érdekes mód én mindig elgondolkodom azon, hogy amikor különböző értelmiségiek visszaemlékeznek ezekre az évekre, az idősebb korosztály persze, akik részt vállaltak akár a párt, akár egyéb szervezetek munkájában, vezetésében, kinyilvánították odatartozásukat és hívő voltukat, és ezekben a visszaemlékezésekben gyakran elhangzik az, hogy tulajdonképpen nem tudtuk, hogy mi történik az országban. Mondják ezt azok, akik ifjúként élték át ezeket az éveket. Én ezt nem nagyon akarom elhinni. Mi ugyanis Tiszafüreden pontosan tudtuk, legalábbis ami a környezetünkben történik. Más ugye hogy egy kis, tízezer lakosú városkában mindenről lehetett tudni. Mi tudtuk azt például, hogy Pestről vagy a nagyvárosokból kitelepítettek emberek és azok ott vannak a Tiszafüred határához tartozó Óhat- meg Pócspusztán és embertelen körülmények között, juhodályban meg istállókban tartják ezeket az embereket.

K.: Honnan tudták?

V.: Ott, abban a gazdaságban dolgoztak tiszafüredi emberek is, ugye ezeket mezőgazdasági munkára fogták, ott a művezető, brigádvezető Tiszafüredről járt ki Óhatra, tehát látták. Én is voltam egyszer, mert ugyan nem Óhaton, hanem Hortobágyon volt egy sajtüzeme a tiszafüredi tejüzemnek. És én csak úgy szórakozásból felszálltam egy teherautóra, amivel hordozták az árut, és kimentem. És én is láttam. De igazán azoktól tudtuk, akik ezekkel érintkezésbe kerültek. Mi nagyon jól tudtuk, hogy mi a beszolgáltatás. Hogy tényleg előfordult, hogy a parasztgazdáknak mástól kellett vásárolni disznót, egyebet, hogy teljesíteni tudják a beszolgáltatást.

K.: Ezt kitől tudta? Az osztálytársaitól?

V.: Az osztálytársaimtól, vagy attól, hogy akkortájt illendő volt, vagy kötelező volt az iskolai szünetekben munkát vállalni. Én egyszer valamilyen véletlen folytán egy ilyen termékforgalmi vállalatnak lettem valamilyen irnokféléje, tehát annak a cégnek, szervezetnek, ahol a begyűjtés is folyt. Én írtam az elismervényeket, szóval könyveltem. Jöttek idős parasztgazdák, nem kiabáltak, nem veszekedtek, átadták a papírjaikat, leültek, vártak és csendesen sírtak. Emlékszem. Még azt is mondhatnám, hogy én is részese voltam a beszolgáltatási rendszernek, mert részt vettem arra az egy hónapra. Mi tudtuk, mert kiszivárgott, ilyen kis helyen nem lehetett titokban tartani, hogy X-et meg Y-t bevitték a rendőrségre és az ÁVO-sok megverték. Ezt lehetett tudni. Lehetett érzékelni a gazdaság működését, mert hetekig nem volt egy szem hús sem az akkor még mezőgazdasági jellegű településben. Sőt a szocialista gazdaságról szerzett benyomásaim, a ne lopd el a poharat után további adalékokkal bővültek, ugye ott voltak a húsboltok, hentesboltok, hetekig egy szem hús nem volt, egyedül étolajas üvegek porosodtak a polcokon, de akkor magyar ember, még ha éhhalál szélén is volt, étolajat nem vásárolt. És ebben az üres boltban ott támaszkodtak ezek a markos legények és várták a kuncsaftokat, akik nem mentek be, nem volt mit venni. De őket fizették, a boltot fenntartották, ez egy adalék a szocialista gazdálkodás, a gazdaság működéséhez. Tehát Tiszafüreden sok mindent jól lehetett tudni. Lehet, hogy ami a legfelsőbb régiókban történt, azt már nem, de ami úgy a mindennapi életben történt, azt igen. Jegyre adták az élelmiszerek egy részét, a cukrot, olykor még a kenyeret is. Kenyér még jegyre sem mindig volt. Hogy plantateát ittunk és borspótlóval főztünk.

K.: Mi az a plantatea?

V.: Azt hiszem a szederfa leveléből szárították. Van egy musical, egy énekes magyar darab (már a háborús években kitalálták, tehát 43–44-ben is plantateát ittunk), ennek egy dalbetétje: mind nyaranta, mind telente, legjobb ital, sej a plente, mert összekeverték a rímet, mind telente, mind nyaranta, legjobb ital sej a planta. Ez volt a hirdetés. Borspótlót használtunk, ezt valamilyen erős paprika magjából készítették. Sőt, egy pillanatra visszaugorva még a budapesti tartózkodásra, már akkor kezdődött ez a hiánygazdaság. Eltűnt például egy időben a köménymag. Akkor egy ilyen körfolyosós bérházban laktunk, úgyhogy jött a híradólánc, a szomszédok jelentették, hogy a körúti boltban lehet kapni köménymagot. Ez a körúti bolt még ma is ott van, ugyanazon a helyen, a Villányi út és a Bartók Béla út sarkán. Hát a mamám rögtön a kezembe nyomott valami pénzt, hogy vegyek minél több köménymagot. Nem is a boltban árulták, hanem az udvaron, ahol hosszú-hosszú sor képződött percek alatt. Lassan ment a sor, mert ugye nem kimérve volt a köménymag, hanem stanicliba mérték. Egy idő után a tömeg, akkor még nem voltak igazán a szocialista viszonyokra bedresszírozva, méltatlankodni kezdett. Miért ilyen lassan? Már a köménymagot is így... meg minden. Megijedt a hölgy, aki ott méricskélte, bement a boltba, kijött a boltvezető. Feltehetően, ezt csak feltételezem, hogy a boltvezető már valamilyen sze-

mináriumot végigjárt, felállt a székre, és mondta, hogy micsoda dolog az, hogy türelmetlenkedik a nép, és azért lehet csak öt deka vagy két deka köménymagot venni, mert vegyék tudomásul, hogy a köménymag nemzeti kincs. Ezt jól megjegyeztem. Tehát ilyen viszonyok voltak, és ez Tiszafüreden még inkább kiéleződött. Mindezt azért mondtam el, hogy a nyomasztó környezetet érzékelt az ember, de én ezen belül viszonylag jól éreztem magam. Kaptam egy kerékpárt, a Tisza-gáton hosszú kilométerekre el lehetett kerékpározni, az egyik oldalon a Tisza ártere szép erdővel, nagyon kellemes volt, kifejezetten jó emlékeim vannak Tiszafüredről. Hát a gimnázium már messze nem volt olyan színvonalú, mint a piarista gimnázium, hiszen akkor szerveződött, alakult, a tanárokat is akkor szedték össze. És hogy egy kicsit ugráljak az időben, lehet, hogy a tudományos pályám egyik nagy hiányossága a gyatra nyelvtudásom. Soha nem sikerült egyetlen nyelvet sem oly szintig elsajátítani, hogy könnyedén tudtam volna vele érintkezni. Vagy előadásokat tartani szabadon. Ennek elsősorban a lustaságom az oka, mert hát meg lehetett volna tanulni. De hát azok a viszonyok is, ahol nekem el kellett volna kezdeni nyelvet tanulni. Az orosz tanár akkor még a nagyvárosokban is alig akadt, nemhogy a tiszafüredi gimnáziumban. Úgyhogy egy olyan hölgyre osztották ki ezt a szerepet, aki azért látszott alkalmasnak az orosz nyelv tanítására, mert azokban az években, amikor Kárpátalja visszatért Magyarországra, akkor vagy Munkácsra vagy Ungvárra helyezték tanítani, mégpedig voltak olyan gazdaasszony-tanfolyamok, és ugye bevonult a magyar hatalom és mondta, hogy akkor őket most, úgy mint volt Aranykalászos Gazdaasszony-tanfolyam résztvevőit, tanító néni-nek rendeltek ki oda. Róla gondolták aztán, ha mást nem, a piacon csak hallott ukrán szót. Nem olyan idegen neki az orosz nyelv, tanítsa ő. Aztán be is írárták az ELTE-re, levelező szakra, mindig egy-két leckével járt előtünk. Úgy tanította az orosz, ahogy ilyen feltételek mellett lehetett. Ragozni még mindig el tudom a stolt meg egyebeket, ez volt a legegyszerűbb, ragozd el ezt, ragozd el azt, de hogy abból egy társalgás kialakuljon, addig sose jutottunk el. Itt már egy kicsit oldódott ez a kívülről állásom, noha olyan szempontból nem, mint mondtam, engem senki nem kapacitált különösképpen arra, hogy valami ifjúsági vezetőféle legyek. Nem is tudom, hogy miért, tényleg nem tudom. Meg is lehettem volna sértődve. Volt egyetlen afférom, kisebb, nem komoly, akkor még pártunk, kormányunk, közigazgatásunk vezetői is olykor ellátogattak iskolákba és előadásokat is tartottak. Emlékszem, hogy a járási DISZ-bizottság titkára jött ki és a keresztény egyházak szörnyű, átkos működéséről tartott előadást. Mondom, én nem kapcsolódtam szorosán az egyházhoz, de mint aki olvasgatott ezt-azt, felálltam, hozzászóltam, ecseteltem, hogy jó-jó, de mennyi mindent köszönhet az európai vagy egyáltalán a társadalom, az emberiség az egyházaknak. Művészet terén, a zene terén, a tudományok ápolása, szorgalmasan másolták a kódexeket, miegyéb. Nem lett nagy botrány, mert a tanárim kiálltak mellettem. Az előadó beszámolt az iskolavezetésnek, hogy micsoda ember van itt a tanulók között, de nem lett belőle semmiféle botrány. Lehet, hogy valamit beírtak és az igazgató, akit én nagyon tiszteltem, igazán kiváló tanár volt, figyelmeztetett, hogy vigyázzak ezzel. De aztán nem lett semmi. De nem hiszem, hogy ezért nem, valószínű, hogy a ránézésre is tapasztalható hitetlenség meg kívülről állás mentett meg attól, hogy ebben részt kelljen vennem.

K.: Hogyan bontakozott ki az egyetem, milyen irányba indult el, ki segített-e, volt-e valami tanári kapcsolata?

V.: Teljesen véletlenül kerültem Debrecenbe. Tiszafüreden érettségiztem 1955-ben. A pályaválasztást illetően az ember nyilván olyan pályát választ, amelynek képviselőit látja, ismeri a mindennapokban. Különösen

Tiszafüred; mondjuk meg őszintén, az egy isten háta mögötti hely volt az 50-es években. Orvos nem akartam lenni, pedig hát az volt a menő, akkor a jogászok még elég szerény pozícióban voltak az értelmiségi rangsorban. Meg a katonatiszt. Nem akarok csúnyát mondani, de a kevésbé tehetségesek előtt a katonatiszti pálya állt nyitva. Jöttek is katonák toborozni tisztis iskolába. Meg a tanári pálya. Én igazán egyetlen tantárgy mellett nem köteleztem el magam. A társadalomtudományok érdekelték inkább, de nem volt különösebb bajom, legfeljebb untam a kémiát, de megtanultam annyira, hogy ebből nem lett problémám. Úgy éreztem akkor, hogy valami irodalommal kapcsolatos dolog lenne kívánatos a számomra. Nagyon sokat olvastam.

K.: Miket?

V.: Mindent. Tiszafüreden volt egy polgári olvasókör a háború előtt, és elég gazdag könyvtára volt, és az igazgatóm, akit – említettem – nagyon tiszteltem, ő tanította egyébként a földrajzot, de nem volt földrajzszakos, csak a tanárihiány következtében lett az, és ő volt ennek a polgári olvasóköri könyvtárnak a vezetője, mielőtt igazgató lett. A polgári olvasókör természetesen megszűnt a polgár voltunkkal együtt, de a könyvtárat valahogy átmentette. Ott például volt egy hatalmas sorozat, azt hiszem, Világjáróknak nevezték, a Magyar Földrajzi Társaság adta ki őket. Vörös vagy piros kötésben volt, de rengeteg. Én azt végigolvastam az első kötettől az utolsóig. Kedvenc író volt, csak nem nagyon lehetett akkor hozzájutni, Karinthy. Tehát irodalom környékén gondolkodtam. Még a tanárimról hadd szóljak egy-két szót. Főleg később vált érdekessé, hogy az egyik fiatal tanárom, aki közvetlenül a debreceni egyetemről került oda, azt nem lehetett tudni, én sem tudtam, hogy a népi irányzatnak volt a híve történelemtanárként. Für Lajosnak volt az évfolyamtársa, és tartotta vele a barátságot. Én 55-ben végül is Debrecenben kötöttem ki, egyszer bejött az egyetemre és bemutatott Für Lajosnak, hogy ez egy kiváló tanítványom volt és figyeljen rám. Ő kiváló tanár volt, és talán ha nem is nyíltan, de ő azért eltért ettől a marxista történelemoktatástól. Olvasott olyan könyvrészleteket, ami még a háború előtt íródott meg, úgyhogy kedveltem a történelmet. Az igazgatónk volt az irodalomtanár, meg földrajzot is tanított. Ő egy rendkívül szigorú, de rendkívül korrekt ember volt. Elég tragikus sorsa lett, fiatalon meghalt, 56 után kitették az állásából, meghurcolták, de én akkor már nem voltam tiszafüredi diák.

K.: Mit tanított az osztályfőnök?

V.: Az osztályfőnököm matematikát tanított. Vele nem voltam túl jó viszonyban, az igazgatóval igen. Volt még egy érdekes figurája a tantestületnek, egy Gráf Ottó nevű, soproni családból származó tanár, 3.-ban vagy 4.-ben ő vette át a magyartanítást. Közutálatnak örvendett a diákság és a szülők körében, azért, mert rendkívül következetes, szigorú, rendszerető ember volt. Csomó olyan magyartalanságra figyelt fel és hordta le az osztályt, ha ilyeneket mondtunk: „ez alatt azt értjük”, ezt én most is mindig kijavítom, bárki írását olvasom, hogy „ezen azt értjük”. Ilyeneket tanított, de én éppen ezt a szigorúságát, meg a következetességét, meg ezt a színvonalat kedveltem benne. Ha valaki tanácsot adott, az ő volt, nem fogadtam meg végül is teljesen. Egyrészt a tanári pályától is el akart tanácsolni, másrészt, eldöntöttem, hogy én az ELTE magyar-újságíró szakára – volt akkor ilyen, most nyilván kommunikációs szak lenne – jelentkeztem, mert írogatni szerettem, és az újságírónak muszáj írni, tehát ez lesz a megfelelő helyem. Az újságírósokról mindenképpen le akart beszélni, de ennek ellenére oda jelentkeztem, ahová helyhiány miatt nem vettek föl. Többszöri fellebbezést lehetett az egyetemhez beadni, azt elutasították, aztán azt hiszem a minisztériumhoz, hosszas huzavona után vettek fel Debrecenbe magyar–orosz szakra.

K.: Még egy pillanatra visszatérnénk az igazgatóra? Annyit mondott, hogy meghurcolták. Ennek a történetéről tud valamit? Mi volt ennek az oka?

V.: Azt hiszem, hogy részben alaptalan vádaskodás.

K.: Az 56-ban betöltött szerepe?

V.: 56-ban ugye ő volt az iskola igazgatója, én nem tudok arról, hogy Tiszafüreden bármi komoly atrocitás lett volna, nyilván az iskolában napokig szünetelt az oktatás, sőt én akkor egy vagy két napra visszatértem Debrecenből és elmentem az iskolába, ahol valamelyik osztály, amelyiket én ismertem behívott, hogy meséljek, hogy mi történt a világban. És akkor én meséltem. És ilyenek történtek az iskolában, meghurcolták, fegyelmit kapott, elbocsátották az igazgatói, sőt az iskolai állásából, nem is vették aztán vissza. Ráadásul, nem állítom, hogy emiatt, de úgy 59–60 táján meg is halt. Részben ezek méltatlan vádak miatt, de én úgy gondolom, hogy inkább védte az iskolát, igyekezett a diákságot valami szélsőséges megnyilvánulástól visszatartani. Még annyit, noha én nem tudom, a név szerint említett Gráf Ottó nevű tanárom él-e még vagy nem, állítólag ő volt az – a szüleim még ott maradtak Tiszafüreden, tehát én hazajártam –, aki tanúskodott ellene. Amit igazolni látszik, miután az igazgató urat felmentették, ő lett az iskola igazgatója.

K.: Akkor Debrecen, az egyetem. Magyar–orosz szak? Hogy kerültél oda?

V.: Az ELTE-re jelentkeztem magyar–újságíró szakra. Nem vettek fel helyhiány miatt. Föllebbeztem, az ELTE-n elutasítottak, aztán a minisztériumba kellett mennem, és ott gondolták, hogy magyar orosz mert egyéb szak nem volt a magyarral párosítva. 55-ben vagyunk, amikor a debreceni egyetemen összesen négy szakpárosítás volt: magyar–orosz, történelem–földrajz, fizika–kémia, matematika–ábrázoló geometria – megjelentésre. Ez a négy szak volt. Engem Debrecenbe vettek fel, magyar orosz szakra, örüljek neki. Hogy én mennyire tudtam oroszul négy évi tanulás és orosz érettségi után – amit jelesre abszolváltam, megjegyzem némi előkészítés után. Később, szeptember egy-két-harmadik napján megindult az oktatás az egyetemen, de én akkor még nem kaptam meg a fellebbezés eredményét, úgyhogy úgy (1955) szeptember 10–15. között jött a minisztériumból az értesítés, hogy felvettek a magyar–orosz szakra. Én másfél-kéthetes késéssel kapcsolódtam be az oktatásba. Felutaztam Debrecenbe, jelentkeztem a dékániban, ahol elvégezték a papírmunkát, index, ahova kellett beírtak, és megnézte a dékáni hivatal valamelyik munkatársa, úgy látom, hogy a maga csoportjának most a harmadik emeleten a hányasban lesz oroszórája. Szünet volt. Megyek lelombozódva, ott álltak körben a szünetben diákok és beszélgettek. Aztán csöngettek, bementek, beültem. Szemináriumi óra volt, egy nagy asztal körül ültünk, aztán elkezd az egyik – úgy véltem – hallgatónő beszélni oroszul. Micsoda stréber, még itt sincs a tanár, oroszul beszél még magunk között is. De hát egy Tiszafüreden végzett falusi hallgatónak milyen volt az egyetem tanára? Hát valami öreg, szemüveges férfi, szakállas. De csak beszél ez a nő, aztán az egyik fiú meglökött, te figyelj már oda, ez neked beszél! Nem figyeltem oda. Kiderült, hogy a hölgy volt a tanárnő. Kérdezte, hogy kerültem oda, mert ismeretlen volt az arcom, mert a többiekkel már találkozott. Úgyhogy én nem értettem meg, nem fogtam fel, hogy hozzám beszél. Az egyetemen nagyon szigorú dolog volt kilógni a sorból, például nem volt több szak, nem volt ilyen szabad szakválasztás, mint manapság. Nem volt lehetőség, hogy mondjuk a magyar mellé felvegyem a történelmet. Ennek ellenére elkezdtem, noha nem vagyok olyan rámenős, szerencsére volt egy társam,

aki ugyanilyen cipőben járt, az Ikvai Nándor nevű társam, aki néprajzos lett végül, ő szintén nem boldogult az oroszral, ketten kezdtünk járni a dékáni hivatal nyakára, hogy mehessünk át – ha más nincs – az egyetem történelem–földrajz szakára. Hosszú hetekig tartott ez a hercehurca, míg részben a későbbi általam tulajdonképpen kedvelt professzor, Kádár László⁶ (azért mondom, hogy általam, mert azért ő sem volt a kedvence főleg a munkatársainak, a hallgatóinak még kevésbé). Azt mondták a dékániban, hogy tulajdonképpen át is tennének, de elfogadja-e Kádár László, ő volt az intézeti igazgató, hogy két ember megy oda félév közben. Akkor elküldtek a Kádár Lászlóhoz, hogy kérdezzük meg, fogad-e minket. Kádár hosszasan elbeszélgetett velünk. Mindig a javára írom, hogy ő a későbbiek során is hosszasan foglalkozott a hallgatókkal, megkérdezte az érdeklődési körünket, családi körülményüket. Elbeszélgetett velünk, és azt mondta, jó, ő beszél a hivatallal, ő támogatja, hogy átkerülhessünk. Átmentünk aztán már október vége felé, és így lettem én történelem–földrajzos. Hozzáteszem, hogy hosszú ideig e kényszerű váltás után én úgy gondoltam, ha én valamivel jobban, behatóbban foglalkozom, az a történelem lehet. Szakdolgozatomat is úgy választottam meg negyedikben, hogy tulajdonképpen mindkét irány nyitva maradt, mert a földrajztudomány történetének a köréből, ami részben történelem volt, részben földrajz, ebből írtam a szakdolgozatomat. Így október végén átkerültünk Ikvai Nándival.

K.: Örömmel?

V.: Örömmel, eltekintve attól, hogy a többiek másfél-két hónapja tanultak, úgyhogy elég sok hátralékunk volt. Még egy rövid epizódot említek meg, oroszot ott is tanulnunk kellett természetesen, az volt az egyetlen kötelezően oktatott idegen nyelv. De akkor már nem az orosz intézet, hanem a nyelvi lektorátus munkatársai okítottak. Jött az első oroszóra, bementünk a Nándival, az orosz tanárunk – de ő magyarul, ez volt a szerencsénk – kérdezte, hogy mi kik vagyunk. Hát most jöttünk az orosz szakról. Jaj, végre két ember, aki tud oroszul! Tanár úr, ne tessék azt gondolni, hogy tudunk, azért jöttünk el, mert nem tudunk. Így kerültem én a történelem–földrajz szakra. Talán először azt mondom el, hogy én Debrecenben az egyetemen, noha 55-ben vagyunk még mindig, nagyon jól éreztem magam. Ennek egyik oka az volt – most lehet, hogy furcsán hangzik, amit mondok –, hogy ott jöttem igazán rá, meg érzékeltem, hogy olyan egyértelmű, kanonizált tudás nincs, ami a középiskolában a tankönyvben van, azt kell tudni, más nem is említtődik. És abban az időben, amikor mindent uniformizáltak, kötelező és egyetlen filozófiai irány volt, én a szaktárgyakban jöttem rá, érzékeltem, hogy milyen sokféle lehetőség van a dolgok magyarázatára. Igaz, hogy csak oroszot lehetett tanulni, igaz, hogy különféle marxista–leninista tanszék által tanított tantárgyakban azt tanultuk, amit, de amikor földrajzból vagy éghajlatból az éghajlati tájakat tanultuk, akkor csak elmondták, hogy van olyan tudós, aki úgy gondolja, hogy az éghajlati tájakat elsősorban a hőmérsékleti viszonyok, az évszakok váltakozása stb. jelöli ki, ő a Köppen⁷ nevű úr, és van egy Trewartha⁸ nevű úr, aki elsősorban a csapadék mennyiségét veszi figyelembe, aztán vannak olyanok, akik nem is közvetlenül az éghajlati elemeket, hanem a következményeit nézik, és az ott dívó vegetációról, sivatagi éghajlat, szavannai éghajlat, sztyepp, tundra, és akkor rájöttünk, hogy az, ami adott, például, hogy milyen ott az

6 Kádár László (Ósové, 1908 – Debrecen, 1989) 1938-tól Teleki Pál mellett dolgozott. 1939-1940 között Győrffy István halála után a Tájéztető és Népkutató Intézetet vezette. 1942-től az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola tanára, 1947-től a Kossuth Lajos Tudományegyetem egyetemi tanára volt.

7 Köppen, Wladimir (1846–1940) Oroszországban született német–osztrák meteorológus, földrajztudós. 1931-ben publikált összefoglaló művében (Grundriss der Klimakunde) publikálta az éghajlattípusok rendszerét.

8 Trewartha, Thomas (1896–1984) amerikai geográfus, az University of Wisconsin professzora.

éghajlat, azt lehet sokféleképpen magyarázni. Most is tájakkal próbálok foglalkozni, és néha a természeti földrajz területére is át kell olvasgatnom, nincs két egyforma olyan könyv, ahol a geológiai korszakbeosztás azonos lenne. Ha az ember egymás mellé tette – ez most is állandó problémát okoz nekem – a geológiai korbeosztást, néhol több, másutt kevesebb, így nevezik, úgy nevezik. Az, hogy a pleisztocén határát van, aki egymillió-hatszáz-ezer évre teszi, más meg 2,4 millióra, ez teljesen közönséges, és engem néha zavar is, mert kinek higgyek, mit írjak le ebből? De akkor ez nekem szenzáció volt és nagyon élveztem. Igen, lehet így is, lehet úgy is. Emlékszem, ez akkor is elbűvölt, meg úgy jó visszaemlékezni rá. Még egy dolog, a debreceni könyvtár: a debreceni könyvtár nekem igen nagy élményt jelentett, jó szívvel gondolok rá vissza a mai napig. Hatalmas olvasó, rengeteg könyv a szabadpolcokon, nagyon sok folyóirat. Az ember bement, akár lyukas órája volt, és olvashatott nagyon sok mindent. Nekem szerencsém volt olyan szempontból is, hogy volt egy könyvtáros fiú, a Merényi Lacika, aki történész volt, de a könyvtárban kapott állást. Valahogy miért, miért sem, nem állítom, hogy ez a kívülállás látszódott rajtam, ugye a debreceni könyvtár köteles könyvtár, vagy nemzeti könyvtár, tehát gyűjtötte a hungarikumokat is, úgyhogy a Merényi Lacika úgy más folyóiratokba belefoglalva például Jugoszláviában kiadott magyar sajtót is, meg magyar emigráns sajtót is kihozta nekünk óvatosan, hogy ne lássák. Ami ott a polcon legálisan ki volt rakva az is kinyitotta az ember előtt a világot, olyan folyóiratokat is olvashatott, kézbe vehetett, amit előtte nem is ismert. És jó hangulatú volt az egyetem, sok mindentől eltekintve. Mondjuk az egyetem, akkor egy roppant kicsi intézmény volt. Említettem, amikor én 55-ben odamentem csak négy tanszék volt, még nem volt germanisztika, francia tanszék, angol tanszék. Egy csomó tanszéket meg is szüntettek, volt amelyik csak tengődött, például a néprajzi tanszék ott volt Gunda Bélával,⁹ de hallgatói nem voltak. Pontosabban, fel lehetett venni, hallgatni órákat, de nem volt kötelező. Később aztán alakult a néprajzi tanszék. Volt olyan év, most nem tudom, melyik, amikor nyolcszáz hallgatója volt, csak a tudományegyetemnek, nem az orvoskarnak. A teológia szintén levált szervezetileg. Olyan nyolcszáz körüli hallgatói létszáma a mai tízezres létszám mellett az kicsi. Úgyhogy nagyjából ismertük egymást, egymás munkáit is.

K.: Engem még az 1956 érdekelne. Arról milyen emléke van a debreceni egyetemen?

Én ugye 55–56-ban voltam elsőéves. Ahogy mondtam már, meglehetősen lekötött a világ kinyílása a könyvtár révén, az ellentétes vélemények, értelmezések megismerése révén. Igazából ez kötött le és foglalkoztatott. Ugye 56 tavaszán azért – legalábbis Pesten – már voltak jelei valahogy az erjedésnek. Írószövetség gyűlései, Petőfi-kör stb. Én ezekről tulajdonképpen nem tudtam és nem is éreztem, hogy készül valami. Az első gyanús jeleket a katonaságnál láttam. Akkor az volt a divat, hogy az embereket a nyári szünetekben hívták be egy-egy hónapra katonának. Honvédelmi tanszék volt az egyetemen, és a honvédelem komoly tantárgy volt, ami még az átlagba is beszámított. Úgyhogy jártunk órákra, és nyaranta egy-egy hónapra behívtak katonának, amikor elvégezte az ember az egyetemet, akkor három hónapra, utána tartalékos tiszt lehetett. Tehát én 56 nyarán katona voltam egy hónapig. És valahogy, érdekes módon, nem tudom, hogy miért, a tiszt kar tájékoztatottabb volt, mozgékonyabbak voltak, mint mi, voltak, akik a jugoszláv határon is szolgáltak, és akkor elmesélték, hogy ott mik történtek. Ami meglepő volt, hogy fraternizáltak velünk. Tehát gyakorlat közben pihenés volt, amikor leültek és meséltek. És olyanokat is meséltek, hogy mi azt kérdeztük, mi lenne, ha ezt a Honvédelmi

⁹ Gunda Béla (Temesfüzes, 1911 – Debrecen, 1994) etnográfus, akadémikus, 1934–1939 Györfly István mellett volt tanársegéd, 1943–1948 a Kolozsvári Egyetemen, 1948-tól a Kossuth Lajos Egyetemen generációkat tanított.

Minisztérium vagy egyéb szerv meghallaná...

Az 56-os emlékeimben odáig jutottam, hogy a katonaságnál kezdett gyanús lenni, hogy itt valami változás történik, és amikor 56 szeptemberében visszamentünk az egyetemre, akkor már több információnk volt. Idősebb évfolyamtársaim, illetve egyetemi társaim közül feljártak többen már Pestre, részt vettek különböző rendezvényeken. A debreceni egyetemen is mindenféle 12 pont és ehhez hasonló szövegek sokfelé keletkeztek. Azt lehet tudni például, hogy a Műegyetemen is, de szinte minden egyetemen a kezdetben még inkább az egyetemi élethez kapcsolódó követelések voltak, így pl. a kötelező orosz nyelv tanulásának az eltörlése, az, hogy bizonyos tanszabadság lehessen az egyes szakok között is, szabadabban mozogni. Még olyanok is előke-rültek, hogy a menzakereszt minőségének vagy mennyiségének a javítása. Tehát eléggé kötődtek még az egyete-mi élethez, s Debrecenben is ilyenek formálódtak, és valamiféle kapcsolat is kiépült, legalábbis valamilyen in-formációs kapcsolat a Budapesten történő eseményekkel. Azt hiszem, akkor vette kezdetét Debrecenben 56, amikor híre jött, hogy Budapesten 23-ára tüntetést szerveznek. Akkor volt egy ilyen bizonytalan időszak, hogy betiltották, vagy hogy engedélyezik-e. Amikor mi összegyűltünk, spontán összejövetelek voltak, az aulában elég nagy tömeget befogadva beszéltünk erről. Arról folyt a vita, hogy várjuk-e meg, míg eldől, hogy Pesten lesz-e tüntetés, vagy attól függetlenül, Debrecenben legyen-e tüntetés? Nem igazán jutott a társaság valami egyönte-tű véleményre, ahogy én emlékszem. Úgyhogy másnap, 23-án teljesen szabályszerűen elkezdődött az oktatás. Arra emlékszem, hogy a mi évfolyamunknak 8 órától éppen Kádár professzorral volt órája. De teljesen bizony-talan volt, hogy most mi lesz a nap folyamán. Míg Kádár tartotta az órát, még 9 óra előtt, egyszer csak felhang-zott a főépület előtt az ének. Kinéztünk, hát az akadémisták jöttek, tehát a mezőgazdasági akadémiának a hallgatói. Korán kelő nép, reggel 8-kor találkoztak, és azt mondták, hogy nem várunk mi a pesti hírekre, enge-délyezték vagy nem, Debrecenben legyen tüntetés. A Böszörményi úton volt az Akadémia, a kertek alatt átjöt-tek a Kossuth egyetem elé, és mondom, ott jelszavakat kiabáltak. Kádárral óránk mindig a 15-ös tanteremben, a negyedik emeleten volt és amikor táblához fordult, mindenki fölemelkedett, és nézett ki, hogy mi van lent. Észrevette, nem tudom mit mondott, valami olyan szöveget, hogy nem áll ellen a történéseknek, és abbahagy-ta az órát, kiment. És akkor mi is, és nyilván a többi évfolyam is lementünk az egyetem elé, és némi várakozás után (azért kellett várakozni, mert az orvostanhallgatók szétszórta, a klinikák különböző épületeiben tanultak, tehát őket bevárva indultunk el, mint mondtam, gyönyörű időben a Nagyerdei körúton és a Simonyi úton a város felé. Akkor még kizárólag a három egyetem hallgatóival mentünk. Hát ahogy ilyenkor szokásos egy tünte-tésnél, Kossuth-nótákat, Marseillaise-t meg hasonlókat énekelve vonultunk a megyei pártbizottság elé. Kifeje-zetten egyetemi hallgatókból álló menetoszlop volt. És ezeket az emlegetett pontokat, amit az egyetemen összeállítottak, ezeket kívánták benyújtani a megyei pártbizottságon. Hozzáteszem, minden ellenállás nélkül az a két-három ember, akiket küldötteknek választottunk, azok bemehettek. A Hajdú megyei pártbizottságot Ko-mócsin elvtárs vezette, a nagy Komócsin Zoltán, ő volt a megyei pártbizottság első titkára. Mi ott először éne-keltünk, mögöttünk volt egy általános iskola, ott is megszűnt a tanítás, mindenki az ablakban volt. Akkor kezdték kiadogatni a Petőfi- meg Kossuth-képeket a falról. Ez a megyei pártbizottság a Déri Múzeum és a kollégium közti rövid kis utcában volt, egyemeletes épület, most valamilyen pártok háza van benne. Miután elhúzódott ez a tárgyalás, az első emeleten volt egy erkély, ott egy darabig színészek tartottak szóval minket, verseket mond-tak. Többek között előtte való évben mutatták be a Petőfi-filmet, az egy nagy propagandafilm volt akkor, Görbe

János színész játszotta Petőfit, aki akkor debreceni színész volt. Hát ő mit tehetett mást, elszavalta a Talpra magyart. Egy darabig vártunk, és akkor valaki kiadta, hogy menjünk valami nagy gyárba, hogy a „munkásosztály” is bekapcsolódjon a mozgalomba, és – mint említettem, én úgy emlékszem, nem a gördülőcsapágy-gyárba mentünk, hanem a járműjavítóba. Ez, legalábbis az én gondolkodásomban akkor nagy változást jelentett. Tudniillik addig valami olyasmi volt a követelések lényege, amit később aztán emberarcú szocializmusnak vagy minek mondtak. Tehát az, hogy ne legyenek koncepciós perek, az ártatlanul elítélteket engedjék szabadon, szűnjön meg a beszolgáltatás, ilyenek. De mondjuk gyökeres változás nem hiszem, hogy egyértelműen deklarálva lett volna mondjuk a többpártrendszer. Tehát tényleg egy ilyen jobbított szocializmus. Én úgy emlékszem, hogy körülbelül én is azt hittem, hogy ez az, ami elérhető, vagy egyáltalán ez az, ami reális. Kiértünk a járműjavítóba,¹⁰ ahol egyetemisták kinyitották a kapukat, ott volt egy ilyen nagyobb tér, ahová gyülekeztek szépen a munkások. És valaki elkezdte az egyetemisták közül, valami felső évfolyamos ismertetni egyrészt ezeket a pontokat, követeléseket. A munkások egy darabig hallgatták, ez volt az a pillanat, amikor az emberarcú szocializmus volt napirenden, és akkor megjelent néhány ott dolgozó ezekkel a hosszú nyelű kalapáccsokkal, amikkel a vasutasok a kerekeket szokták kopogtatni, és a bejárattal szemben ott voltak ilyen élmunkások, munkaversenyek eredményei, nagy vezetőink üvegtáblák alatt, és se szó, se beszéd odaálltak mellé, és ezekkel a hosszú nyelű kalapáccsokkal kezdték szétverni őket. Én akkor kezdtem azon gondolkodni, hogy mi lehet ebből. Na igen, amikor idevonultunk, akkor már a korábban kizárólag egyetemistákból álló társasághoz kezdtek mások is csatlakozni, elsősorban középiskolások, mentünk a Szent Anna utcán, amit akkor Béke utcának neveztek, ott volt a Csokonai gimnázium, meg volt egy másik, a Tóth Árpád gimnázium, a diákok is csatlakoztak, meg néhány bátrabb járőrelő is, és így mentünk ki a járműjavítóba. És amikor egy idő után visszamentünk onnan a pártház elé, mondván, hogy mire jutottak a küldötteink, akkor a városban azért már más szelek fújtak. Például elmentünk a városháza előtt a Piac utcán, az akkori Vörös Hadsereg utcán, és ott volt a földön egy óriási vörös csillag leverve. Én nem is hittem, hogy akkora vörös csillag van az emeleteken, kicsinek látszott. Egy kis park volt ott előtte és a vörös csillag szétverve, szétkalapálva már nagynak tűnt. Addig ez olyan – hogy is mondjam – majális valami volt, majdnem hogy azt mondanám, vidám felvonulás. És akkor néhány évfolyamtársam, akikkel közben folyton beszélgettünk, túlmentek ezekben a beszélgetésekben, kezdték mondogatni, hogy hát itt többpártrendszer, miegyéb

10 Mielőtt rátérnék 56-ra, említek egy dolgot. Olvastam a Berényi Pistával készült interjút, aki elég hosszan beszélt 56-ról. És én nem győztem csodálkozni, hogy az ő emlékei mennyire mások. Noha Debrecenben volt, földrajzos volt, előttem egy évfolyammal járt, ugyanabban a kollégiumban laktunk, tehát tulajdonképpen mindent együtt éltünk át. Én a saját emlékeimet tartom fontosnak, nyilván nem biztos, hogy így van. Nem tudtam magamnak megmagyarázni, hogy a Pista kimondva kimondatlanul egész másként emlékezett a dolgokra. Még olyan magyarázatot sem kaptam, hogy lehet, hogy valaki a forradalmi múltját manapság fényezni akarná, vagy ha az ellenkező oldalon állt, akkor épp ellenkezőleg, próbálja elkenni a dolgokat. De a Pista egyik sem. Ez az emlék nagyon átformált. Nem tudom én jól érzékeltetni, azért ő egy kicsit csökkentette a jelentőségét ennek. Hogy nem is tudtak róla, meg volt valami – én nem tudom, hogy miért. Jó, hát az ember bizonyos dolgokra nem emlékszik. Pista említi, hogy október 23-án, amikor a városi tüntetés befejeződött, a tüntető kimentek a GÖCS-be, a Gördülőcsapágy-gyárba. Én megesküszöm arra, hogy a járműjavítóba utána mentünk. Még egyet a Pistával – ezt csak az ördög mondatja velem –, Pista már az 56 időkről szólva mondta, hogy sok mindent nem lehetett tenni, de ő nem írta le utána soha, hogy felszabadulás. És piszkált bennem a kisördög, odamentem a sárga kötetekhez, Tokajhoz, Pista szerkesztette és írta a bevezetést. Bevezetés. Célkitűzés és módszer. Első mondat: A felszabadulás után bekövetkezett gyors gazdasági fejlődés és átalakulás szükségképpen átformálta az ország korábbi gazdasági-társadalmi térszerkezetét. Egyébként egy időben nem mondtam, csak gondoltam, hogy én sem írtam le. Aztán valami egész más okból, valami Cserehátról írt tanulmányomat utólag olvastam – dehogynem, leírtam. Ennyit mondok előljáróban.

is kell. Arra emlékszem, nagyon jóleső érzés volt, hogy amikor már másodszor vonultunk végig a városon, akkor már egyre többen odajöttek, már majdnem sorfal volt az utca két oldalán. És jöttek hozzánk idős nénik, teljesen ismeretlenül persze, és ölelgettek, hogy fiúk jól van, csak csináljátok. Valahogy az ember úgy érezte, legalábbis a lakosság egy része támogatja ezt, amit ebből sejt. De nem lehetett tudni, hogy igazán mi ez. Visszamentünk az egyetemre, a többség. Igen, ilyen rendezett körülmények voltak, mondták, hogy most van a menzán a vacso-raidó, menjünk vissza az egyetemre, és majd a vacsora után megint megtárgyaljuk, hogy hogyan tovább. És ekkor, a vacsora közben vagy a tárgyalás közben jöhetett – nem tudom pontosan – a hír, hogy ugye az egyetemisták elvonultak, de maradt egy spontán tüntetés, akik ott a Csokonai színház mellett, ahol a helyi ÁVÓ-nak a központja volt (lehet, hogy nem így hívták, rendőrkapitányság vagy valami) és hát ott elkezdtek ablakot betörni, miegyéb, és hát közéjük lőttek. Ez volt az egyetlen igazán véres incidens Debrecenben, azt hiszem, két ember halt meg. Egyik sem volt egyetemista, az egyetemisták döntő többsége kiment megint az egyetemre, hanem akkor már azok, akik összeverődtek, azok folytatták a tüntetést.

K.: Pali eddig milyen szerepet töltött be, követte az eseményeket, vagy kicsit irányította?

V.: Én követtem az eseményeket. Érdekes módon ekkor, még az első napokban igazán szervezettségről, hogy kik a vezetők nem volt szó, később kiderült néhány emberről, illetve kialakult, hogy kik azok, akik vezetői ennek. Én a tömeget alkottam, mentem velük. Így végződött aztán 23. Amikor mi bementünk másodszor a városba, az már olyan rendezetlen volt, menjünk, lövik az embereket, csináljunk valamit – körülbelül ilyen, de különösebb szervezettség nem volt. Tudom, hogy még a villamosok mintha jártak volna, úgyhogy egyesek onnan kintről bevillamosoztak a városközpontba. Füst, meg ilyenek voltak, összetört ablakok, üvegek, de a tömeget fölözlatták gyakorlatilag. Mellékutcák sarkain gyülekezett kisebb tömeg, de akkor véget ért a 23. Debrecenben. Persze sok minden egyéb is történhetett, amiről én nem tudok. Utána összefolynak előttem az események, egyes epizódokra emlékszem. Például, amikor Komócsin elvtárs kijött a Benczúr utcai kollégiumba, ez olyan 25. lehetett, de lehet, hogy 26. volt. Próbálta lecsillapítani a hangulatot, nagyon kevés sikerrel, úgyhogy később, mikor kiadtak ilyen fehér könyvet, vagy mit, abban írták, hogy Komócsin elvtárs illegalitásba vonult, valahogy eltűnt a városból. Debrecenben igazán harcokra nem került sor. Egyedül az okozott feszültséget, hogy akkor még Záhony vagy a határátkelők felől vezető út a városon keresztül ment, mert nem volt meg ez a körgyűrű, a Kossuth utcán és a Széchenyi utcán, az volt a főút, ott vonultak napokig befelé az orosz tankok, teherautók. Még egy epizódot elmondok – utólag persze szidhatom is magam –, valamikor, amikor még ez a bizonytalan állapot volt, ekkor még működött pár napig a pártbizottság, meg egyáltalán a rendszer, vonultak át az oroszok. Október végére úgy tűnt, hogy valami rendeződik, de az még nem történt meg. Akkor egyszer jött a hír, meg néhány teherautó az egyetemhez, hogy szerveznek polgárőrséget, vagy nemzetőrséget, úgyhogy egyetemisták is jelentkezzenek, én a Benczúr utcai kollégiumban voltam akkor. Emlékszem, hogy nagy tülekedés támadt, hogy felférünk-e a teherautóra? Én is ott tülekedtem. Utólag gondoltam, hogyha valami bajom történik, a család egyetlen fiú gyermeke, nem lehettem valami nagyon megfontolt. Felkerültem a teherautóra, be is vittek a városháza alagsorába. Azért kerültem be egyébként, mert az említett könyvtáros, a Merényi Lacika valami felkelővezér lett és őt jól ismertem, és akkor az ő protekciója révén felkerültem a teherautóra. Ott várakoztunk, hogy hozzák a fegyvereket, de a fegyverek – nem tudom, hogy miért – valahogy nem kerültek elő. Most az

volt – utólag visszagondolva – az egészben kissé pikáns, hogy ennek az alagsornak, pincének az ablakai arra az utcára néztek, a Kossuth utcára, ahol az orosz tankok meg vonultak. Utólag elgondoltam, hogy ha hoznak oda fegyvereket, és valamelyik társam esztelenül elkezdi ott lövöldözni, nem tudom, mi lett volna. A másik az, hogy az ember, amikor nézi a háborús filmeket meg egyebeket, mindig nehezen tudja elképzelni, hogy lehet valakit rávenni arra, hogy kiugorjon a lövészárokból, és elkezdjék rohanni az ellenség állásai felé, s közben lövik. Hogy ilyen nincs. És ebből értettem meg, noha szerencsére ilyesmire nem került sor, hogy van valami olyan háborús pszichózis, hogy én arra nem gondoltam, hogy amikor beverekedtem magam ebbe a kontingensbe, hogy akkor mi van, ha tényleg fegyvert adnak. Lövünk meg minden. Engem csak az vezetett, hogy én ott lehetek. Ez volt az egyetlen, ami az átlagos aktivitáson túl ment, aztán egy idő után kijelentették, hogy nem, majd máshogy megoldjuk. Akkor visszagyalogoltunk. Ez az egyetlen aktívnak ígérkező megmozdulásom így véget ért. Az egyetem védelmére valami erőket mozgósítottak, volt katonai tanszékünk, mint minden egyetemen és érdekes módon akkor a tanszék vezetője, az ő nevére még, emlékszem egy Nagy Imre százados nevű úr volt (Nagy Imrével csak névrokonság), ő megszervezte az egyetem védelmét. Nem próbálódott ki ez a védelmi rendszer. (Az egyetemnek vastag falai vannak.) Egy idő után a városnak is megszerveződött valami forradalmi bizottsága, ahova az egyetem is delegált embereket. Körülbelül ezekre korlátozódott a debreceni tevékenység. Debrecenben is szerveződött Szabad Debrecen Rádió, vagy, hogy hívták, de miután Debrecenben nem volt olyan antennatorony meg rádióstúdió, az orvosegyetem fizika tanszékén szerveződött egy rádió és volt egy tanár Debrecenben, Durkó Mátyásnak hívták, még magnetofonja sem volt a stúdióknak, és Durkó Mátyás volt a szünetjel. Amikor nem jöttek a hírek, vagy hézag volt, ott bent ült a stúdióban a Durkó, és furulyával eljátszotta, hogy „Debrecennek van egy vize...” és utána, 56 után ezért komoly fegyelmit kapott. De aztán a népművelési tanszéknek a vezetője lett. Amikor november 4-én az oroszok bejöttek, volt a városban néhány ilyen tankágyú, valószínű, hogy a forradalmi tankönyvekben tanulták, hogy a postát kell először lőni vagy elfoglalni. Úgyhogy a posta épülete kapott ott egy belövést, meg egy-kettő épület, de nem volt ellenállás. A postára lőttek, de mellette a püspöki palotának nevezett bérházára és annak az egyik lakásába lőttek be, most nem tudom, hogy az Újvári Zoli (a néprajzi tanszék) vagy a Szabadfalvi Jóskának volt a lakása, de ők nem tartózkodott otthon. A lakás eléggé tönkrement.

K.: És a megtorlásból valamit tapasztalt-e?

V.: Bírósági tárgyalásra gondoljak? Jártunk a bírósági tárgyalásokra, el lehetett menni. A Pista azt mondja, hogy nem engedtek be, de beengedtek. Néha zárt tárgyalást rendeltek el, amikor rosszul viselkedtünk, fütyültünk, dobolt valaki. Elítélték például a Buda Feri nevű, nem évfolyamtársam volt, hanem magyar–oroszos szakos volt. Buda Feri jeles magyar költő volt.

K.: De ez már 57?

V.: Azt hiszem a tárgyalás, 57 tavaszán lehetett. Voltak aztán, akiket komolyabban megvádoltak, ilyen volt egy tanársegéd a kémiai intézetből.

K.: Buda Ferencet elítélték, mennyit kapott?

V.: Olyan másfél vagy két évet.

K.: És miért? Mi volt a vád?

V.: Semmi nem volt, írt egy verset a forradalomkor, annak kapcsán, ami érdekes módon talán meg sem jelent akkor, de valahogy mégis, biztos, hogy valaki, akinek nem volt kedves ismerőse Buda Feri, eljutott a hatóságokhoz. Aki úgymond a vezetőjévé vált ennek, az egy kémikus tanársegéd volt, őt olyan 20 év körüli börtönbüntetésre ítélték, Dede – úgy hívták.

K.: Annak is voltál a tárgyalásán?

V.: Voltam, azt nem tudom, hogy az ítélethirdetésén voltam-e. Az egyetemisták közül – mondtam, jelentéktelen valaki voltam, a tömeget adtam – sokakat hívtak tanúskodni, és meg kell, hogy mondjam, amit mi hallottunk a bíróságon nagyon bátor kiállásúak is voltak. A bíróságnak a hozzáállása nyilvánvaló volt, az ügyész például egy olyan fiatalember volt, aki még nem végezte el a jogi egyetemet. Vállalta ezt a feladatot.

K.: A tanúkat ilyen esetben nem bántották?

V.: Nem tudok róla.

K.: És retorzió, hogy kirúgták volna az egyetemről? Az sem érte őket?

V.: Az érte, a Buda Ferit is kizárták.

K.: De ő elítélt volt. Most a tanúkra gondolok.

V.: No, ezt nem tudom biztosan. Volt néhány kizárás, attól függetlenül valahogy a nevük közkezen forgott. Nagyon mély benyomást keltett ez, minden tárgyalás több napig tartott, mindig megtöltötték, főleg az egyetemisták a tárgyalótermetet. Volt olyan, hogy valaki elkezdett fütyülni, akkor kivezettették.

K.: Most, hogy 56-nak nagyjából vége.

V.: Ez után, november 4-én a társaságot szélnek eresztették, és csak márciusban kaptunk aztán levelet, hogy mehetünk vissza. Az első félévnek vizsgái sem voltak, törölték, az a félévünk kiesett, és csak a második félév végén vizsgáztunk. Igen, március első napjaiban tértünk vissza. Az egyetemet eléggé feldúlták, már a berendezést, házkutatás címen. Amikor visszamentünk, a diákokthonban is tartottak néhány házkutatást, razziát, el is vitték néhányukat. Biztos az volt a helyzet, hogy előre valaki a kollégium padlásán elrejtett egy pisztolyt és akkor ezt megtalálták, de őket nem ítélték aztán el. Az egyik fiú egy matematikus volt, évfolyamtársam, akkor volt ő is másodéves. Márciusban még volt némi utólagos próbálkozás olyan szempontból, hogy 56 őszen megalakult a MEFESZ-nek hívott, Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, ez még működött egy darabig.

K.: Azt szeretném még kérdezni, hogy tanárok, mondjuk ez a Kádár professzor, hogy viselkedett, mit gondolt, látták őt?

V.: Hogyne, kijött hozzánk a kollégiumba két vagy három nappal 23. után, ott összegyűltünk, és biztosított az együttérzéséről, tud-e segíteni? Érdekes módon a tantestületnek legalábbis az a része, aki támogatta mind ezt, azok a hallgatóktól várták, hogy csináljanak valamit. Emlékszem, hogy az első napokban, amikor még ez a kialakulatlan, bizonytalan helyzet volt, hogy most rögtön vége lesz, vagy tovább történik valami, és a különféle

megbeszéléseken is inkább a hallgatók voltak. Emlékszem még a testnevelési tanszék vezetőjére, mentünk át ott hátul a tornaterem felé, hogy na fiúk, mit intéztetek? Bízattott, hogy csak így tovább. Ilyen szurkolók voltak azok is, akik egyébként nem vettek részt semmiben.

K.: Vajon miért?

V.: Arról nem tudok Debrecenre visszaemlékezve, hogy az idősebb korosztály egyértelműen a nevét adta volna hozzá. Mondom, kivétel a Dede tanársegéd.

K.: A Kádár professzor nem Pestről kiutasított tanár volt?

V.: Nem Pestről kiutasított tanár volt, Újvidékről, az Újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskoláról kellett eljőnie. Én egész más forrásból tudom, kollégánk a Győri Robi most olyasmivel foglalkozik, hogy a földrajz berkein belül ez a III/3-as ügyosztály mit ténykedett, és nem tudom, hogy titok vagy nem titok, a Kádár nagyon előkelő helyet foglalt el a megfigyelték között. Kádárról jelentettek.

K.: Igen, mert aki népszerű volt azt figyeltették, hogy az miket mond, mire oktatja a fiatalságot.

V.: Igen, Kádár nem volt a kor kedvezményezett tudósai között, annak ellenére érdekes módon 54–55-ben vagy 53–54-ben egy évig ő volt a rektora a Debreceni Egyetemnek. Akkor még intézetvezető volt

K.: Nagyon nagy tekintély volt.

V.: Igen. Mondom, hogy keményen megfigyelték. A Győri Robi mesélte az ügynöki jelentésekről, ahol természetesen az ügynök nevét nem tudta ő meg – utólag, valahogy – és elmondta, hogy miket jelentett ez. Akkor én megmondtam, te Robi, nem X volt? Robi egy pár hét múlva mondta, hogy de igen. Büszke voltam magamra, hogy kisütöttem, hogy ki lehetett az, aki rá volt állítva Kádár professzorra.

K.: Debrecenben van, túl '56-on, az egyetem vége felé melyik tanárával alakult ki jó kapcsolata? A tanáraidról és az ottani életéről mit tart érdemesnek elmondani?

V.: Én két tanszékkel vagy intézettel voltam kapcsolatban. Valahogy úgy alakult – nyilván nem véletlenül –, hogy én is, meg a legtöbb évfolyamtársam is szorosabb kapcsolatba kerültünk a földrajzi intézet tanáraival. Ez olyanokból is adódik, hogy mi az egyetemi évek alatt kétszer is voltunk elég hosszú terepgyakorlaton. Másodév után háromhetes terepgyakorlaton voltunk tanárokkal is, az utána következő évben az már egy rövidebb, de két ízben, és elég sok tanulmányi kirándulást vezettek a földrajzosok. Tehát elég sokat voltunk együtt, viszonylag kis helyre összezárva a földrajzi tanszéknek a dolgozóival. Meg olyan apróságokon is sok múltott, hogy a földrajzi intézetnek volt egy szemináriumi helye, ahol – miután akkor nagyon kevés hallgatója volt – mindegyikünknek volt egy asztala fiókkal.

K.: Hányan voltatok az évfolyamon?

V.: Valamivel többen kezdtük, de végezni 16-an végeztünk. Egypáran lemorzsolódtak, illetve 56 után, amikor már lehetett egy kicsit mozogni, és új tanszékek is létrejöttek, még az én ott tartózkodásom alatt például ismét elindultak a nyelvi tanszékek. Volt olyan hallgatótársam, aki történelem–latin szakos lett. Volt egy-kettő,

aki történelem–pedagógia szakos lett, ugyanis a mi történelem–földrajzi kombinációnkban az igazi rostát a földrajzi tanszék jelentette. Arról nem nagyon tudok, hogy a történelmi tárgyakból valakit is véglegesen elhúztak volna, a földrajzból előfordult, hogy második vagy harmadik alkalommal sem felelt meg, azok elmentek a pedagógiai tanszékre. Az olyan könnyű tanszéknek tűnt, az is volt. Mi is tanultunk pedagógiát, ők is annyit körülbelül, mint mi. Szóval 16-an végeztünk, és 5-6-an különböző helyekre elkerültek tőlünk. A földrajzi intézetnek a vitathatatlan és egyszemélyes vezetője Kádár László volt. Akkor nem is olyan idős, de a tekintélye miatt sokkal öregebbnek tűnő, megjelenésében is. Visszagondolva, amikor én odakerültem, akkor még jóval az ötvenes évei előtt kezdett tanítani. Én az előbb tettem valami olyan megjegyzést, hogy sok rossz élményt is hallani a Kádár-ról, nem volt egyértelműen közkedvelt és szeretett. Főleg a munkatársai körében, mert ő egy meglehetősen öntörvényű volt az intézetvezetésben is – hát azt nem mondom, az túlzás, hogy despotikus, paternalistának sem mondanám –, olyan autoriter természetű volt. Csak egy apró jellemzője, hogy az íróasztalán volt egy csengőgomb-sorozat, és mindenkinek oda volt írva a neve. Ezek a csengők az íróasztalánál szóltak. Ha valami elintézni valója akadt, vagy valamit közölni akart a tanszékkel, fölállt, rátenyerelt, és az egész intézet remegni kezdett a csengőktől. Tehát minden szobában, könyvtárban csengett. És akkor mindenki ment hozzá. (Nem akarok pletykálni, de nem is ültette le őket.) Ő bement, ült az asztalánál és akkor a 6-7 oktató ott állt – ha nem is vigyázban, de ott álltak az íróasztala körül. Ő általában nem beszélt meg velük valamit, hanem kiadta az utasításait. Nekem nem volt igazán rossz véleményem róla, mert mint hallgató, nem kerültem ilyen helyzetbe vele. Miután először akkor is a történészekhez húztam, aztán a társadalomföldrajzhoz, én például a szakszemináriumait, vagy speciálkollégiumait sem látogattam. Gyakran, nagyon szoros kapcsolatba nem igazán kerültem vele. Ő annak az előadói gárdának volt az egyik tagja, ha nem is az utolsó, de az utolsók egyike, akit még a régi professzori légkör vette körül. Nem tudok elképzelni ma – akiket én ismerek – olyan tanszékvezetőt földrajzból, olyan professzort, aki olyan tekintéllyel rendelkezne, olyan respektus venné körül, mint a Kádárt. Ha ő végigment a folyosón, akik szünetben ott álltak, trécseltek, akkor egy percre mindig csend lett. Ebbéli tevékenységében tényleg volt benne túlzás, volt egy-két embere, akire nagyon kirúgott, és ki is rúgta őket végül, tehát ilyen szempontból ő ellentmondásos személy volt. Most is, ha a régiekkel találkozom és szó esik Kádárról, akkor majdnem mindenki ezt mondja, nemcsak földrajzosok, történészekkel is szoktam találkozni, azok is. Kövér György is Debrecenben végzett, a Gyáni Gábor is, a Gyarmati György, mind debreceni. És néha, ha beszélgetünk, akkor én nem szoktam kikelni a Kádár ellen, megkérdezik, hát te szeretted? Pedig milyen szörnyű ember volt. Nem volt olyan szörnyű, mert egyrészt jól tanított.

K.: És Önnek ez volt a legfontosabb.

V.: Talán ez is volt a legfontosabb. És még azt sem mondom, hogy a hallgatókkal szemben nem lett volna korrekt. Olyan nem volt, hogy ő valakit nem szeretett, vagy időnek előtte eltávolította.

K.: És a társadalomföldrajzot ki oktatta?

V.: Az volt az érdekes, hogy akkor, amikor én ott hallgató voltam, igazán erős oldala az intézetnek a természeti földrajz volt. Kádár mellett volt még egy professzor, a Kéz Andor¹¹, aki talán kevésbé ismert, és még két

¹¹ Kéz Andor (Déva, 1891 – Budapest, 1961) geográfus, egyetemi tanár.

ifjú – később mind a kettőből professzor lett –, adjunktusi rangban a Pinczés Zoltán¹² és a Borsy Zoltán¹³, akik akkor is már – mint adjunktusok – nem voltak teljesen kezdők. A társadalomföldrajzot ketten vagy hárman oktatták, az egyik egy Csinády Gerő¹⁴ nevű bácsi volt (mondhatom), akinek a neve alig merül fel manapság, nem is ismerik a fiatalabb geográfusok. Nem is igazán volt tudós vagy író alkat, de nagyon jó tanár volt. Hozzáteszem, hogy negyvenvalahány éves koráig középiskolában tanított, a pályájának a derekán került az egyetemre, akkor ahogy nevezték, leíró földrajzot tanított – nagyon jól. Amit én a világ földrajzáról tudok, azt elsősorban neki köszönhetem. Akkor, amikor más egyetemeken a társadalomföldrajz egy statisztikai adathalmaz volt, ugye Markos György¹⁵-féle könyvekkel meg hasonlók. Például a közgazdasági egyetemen egy ottani földrajzi vizsga abból állt, hogy tesztlapokat töltöttek ki, hogy sorolja fel az óntermelésben élenjáró első három országot. Akkor Csinády Gerő bácsi megpróbálta nekünk a tájaknak, országoknak a lelkét tanítani. Hogy mi az, hogy Andalúzia, hogy Katalónia, hogy Itáliában Toscana, meg minden. Én a számokat nem tudom, ő nem is kérdezte, hogy hány tonna szenet bányásznak Spanyolországban, de valami maradandó kép kialakult, függetlenül a változó statisztikai adatoktól ezekről az országokról. Ma már alig ismert a neve, ráadásul mozgássérült volt (biológia-földrajz szakos volt), ezért egy olyan ágat művelt, hogy pollenanalitika. A pollenanalitika a természetföldrajzhoz tartozik, annak ellenére, hogy ő társadalomföldrajzot tanított. És az egyes geológiai korszakokból szedett mintákat, a virágpolleneknek az arányát, hogy ez fenyő, hogy ez nyír, ez bükk stb., és ezzel az éghajlatra lehetett következtetni. Mert hogyha tölgyerdő, tölgyfa pollenjei voltak túlsúlyban, akkor ott tölgyerdő volt, és akkor ez ilyen és ilyen éghajlatra utal, a földtörténeti korok finom tagolódását tette lehetővé.

Volt még egy másik tanárunk, aki nem volt elég lelkiismeretes, el is küldte őt a Kádár, és ott volt a két adjunktus a természeti földrajz szakon.

K.: A történészek közül, tanárok közül senki nem hagyott mély nyomot Önben? ...

V.: Történelemben az intézet meghatározó, talán nem is meghatározó, hanem köztiszteletnek örvendő, valóságos etalonja Szabó István¹⁶ volt. Na ő volt az, akit tényleg száműztek Pestről – most nem tudom pontosan, hogy '49-ben, vagy mikor. Ő nem is költözött le, ő büntetésből volt Debrecenben, mint a polgári történetírásnak egy makacs képviselője, aki nem volt hajlandó előadni a Léderer Emma¹⁷ és Andics¹⁸ egyetemi jegyzeteit. Ő annak ellenére, hogy eléggé távolságtartó volt, meg nem is volt ott állandóan a tanszéken, azért a többi dolgozó meg a hallgatók körében is egyértelmű, kissé távoli, de nagy tisztelet és szeretet vette körül. Nagy tudású volt,

12 Pinczés Zoltán (Balmazújváros, 1926 – Debrecen, 2011) geográfus, egyetemi tanár, intézetigazgató.

13 Borsy Zoltán (Debrecen, 1926 – Debrecen, 1997) geomorfológus, tanszékvezető egyetemi tanár.

14 Csinády Gerő (Nyárádszereda, 1902 – Debrecen, 1970) biológus, geográfus, egyetemi docens.

15 Markos György (Budapest, 1902 – Budapest, 1976) a két világháború között főleg emigrációban élt, 1948-ban részt vett a Marx Károly Közgazdasági Egyetem megszervezésében, a gazdaságföldrajzi tanszék vezetője volt. Egyetemi jegyzeteivel (1950–1965) kialakította Magyarország és a világ gazdaságföldrajzának marxista értelmezésű tananyagát.

16 Szabó István (Debrecen, 1898 – Budapest, 1968) történész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1941), posztumusz Széchenyi-díjas, Agrártörténeti munkássága iskolateremtő.

17 Léderer Emma (Budapest, 1897 – Budapest, 1971) történész, egyetemi tanár, 1945 után a magyar polgári történetírás fejlődését „tanulmányozta”.

18 Andics Erzsébet (Budapest, 1902 – Budapest, 1986) történész, 1945-ben tért haza bécsi és moszkvai emigrációból, a Rákosi korszak ismert politikusa, az MTA tagja (1950), 1950–1958 között a Magyar Történelmi Társaság elnöke.

s rendkívül korrekt. Ha nagyon nagy butaságot mondott neki az ember a vizsgán, akkor feldühödött, de azt mondta, kolléga, most hagyja abba, várjunk egypár percig, mert ha most még ilyen marhaságot mond, kirúgom magát, de azt nem akarom.

K.: A hallgatóknak, tetszett az, hogy egy ilyen ember tanít, akit elűztek? Számított az akkor?

V.: Tudott dolog volt.

K.: És az pozitívum volt az Önök szemében?

V.: A mi szemünkben is, de a tanártársai között is – nem mondom, hogy mindenkiébe, de – a többségnek az volt. Már az nagy szó volt, hogy amikor én elsőéves koromban vizsgázni mentem, ő Beluszky úrnak nevezett. Első éves hallgatót. Abban az időben ugye, tehát ő makacsul ragaszkodott az ő polgári történetírási és polgári életviteli szokásaihoz. Jók voltak az órái. Úgy kikészítették őt az előbb említett jegyzetek, ott nem voltam jelen, de mondták, hogyha valamiért fellapozott valamilyen jegyzetet, és abból mondta, hogy mit kellene ehhez olvasni, megakadt a szeme valamilyen kitétlen, amely kitétel pont őt ócsárolta, ott a hallgatók szeme láttára kétfelé tépte a jegyzetet, és odaadta egy hallgatónak, hogy dobja ki ezt a szemetet a papírkosárba. Ő tényleg kiemelkedő tagja volt a történelmi tanszéknek, szigorú volt, de korrekt, igazságos. Én kétszer vizsgáztam nála. Először jelesre, másodszor, ugye két tétel volt, az egyiket elmondtam jól, mondjam a másikat, és az volt a balszerencsém, hogy nagyon pontosan emlékeztem rá, hogy erről a jegyzetből mit tanultam. De az a jegyzet Léderer Emma jegyzete volt, és én akkor azt mondtam. Na, Beluszky úr, gondolkodjon! Én olyan biztos voltam a tételben, de valahogy nem gondoltam, hogy itt is különféle nézetek vannak, amit én úgy csodáltam és szerettem. Vizuális típus vagyok, megjelent ott az oldal előttem, elmondtam újra. De sajnálom, mondta, a múltkor ötöst kapott, most is jól kezdte, de amit a végén mondott, azért négyest adok. Tanított engem a Niederhauser Emil¹⁹ is. Ő akkor még fiatal, úgymond lejárá tanár volt, aki szintén roppant nagy tudású ember volt, de roppant rossz előadó. Lehet, hogy azóta változott, de amikor lejárt, bejött az órára, ráadásul az is rontott még a helyzeten, hogy ő Pestről járt le, délelőtt vagy déltájban odaért és délután tartotta nekünk az órákat. Úgyhogy ősszel meg tavasszal valamikor öt órakor elkezdte az órát, sötét volt. És akkor egy sötét tanteremben villanyfénynél beültünk, beült a katedrához, kiválasztott egy pontot a tanteremben, azt nézte, és elkezdett folyamatosan beszélni, semmiféle gesztikuláció, semmiféle hanglejtés nem volt. Mondott nagyon érdekes dolgokat. Amíg az ember tudta követni a fonalat, addig jó volt, mert érdekes volt, de ha pár percet kihagyott, akkor lehetetlen volt belekapcsolódni az előadásába. Állandóan csökkent a létszám. Egyszer odamentünk négyen, sose tartott katalógust egyébként, ami pedig akkor még többnyire divat volt, körülnézett és csak ennyit mondott (ez már tavasszal volt, nyitva volt az ablak): „számítani lehet arra, hogy az idő javultjával tovább csökken a létszám”? – de aztán ugyanúgy elmondta a magáét. Órá szívesen emlékszem. Nem mindig tudtam követni, két órát tartott egyfolytában, akkor még 50 perces órák voltak, 100 percig nem mindig sikerült.

Folytatás a 2015/2-es számban

¹⁹ Niederhauser Emil (Pozsony, 1923 – Budapest, 2010) Széchenyi-díjas történész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja (1993) rendes tagja, neves Kelet-Európa-kutató.